

Nauji prūsų X–XIII a. kapinynų tyrimai vakarų baltų kultūros kontekste

ROMANAS ŠIROUCHOVAS

Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda
Kaliningrado istorijos ir meno muziejus, Kliničeskaja g. 21, 236016, Kaliningradas
El paštas: ramans@prusai.org

2003–2008 m. archeologinio sezono metu prūsų Sembos-Notangos teritorijoje buvo tirti šeši II–XIV a. plokštiniai kapinynai. Straipsnyje analizuojami X–XIII a. degintiniai ir, spėjama, XII–XIII a. griautiniai kapai, jų radiniai ir laidosena prūsų ir kitų vakarų baltų kultūros kontekste.

Raktažodžiai: prūsai, kapinynai, laidosena, *Aschenplatz*, keramika

IVADAS

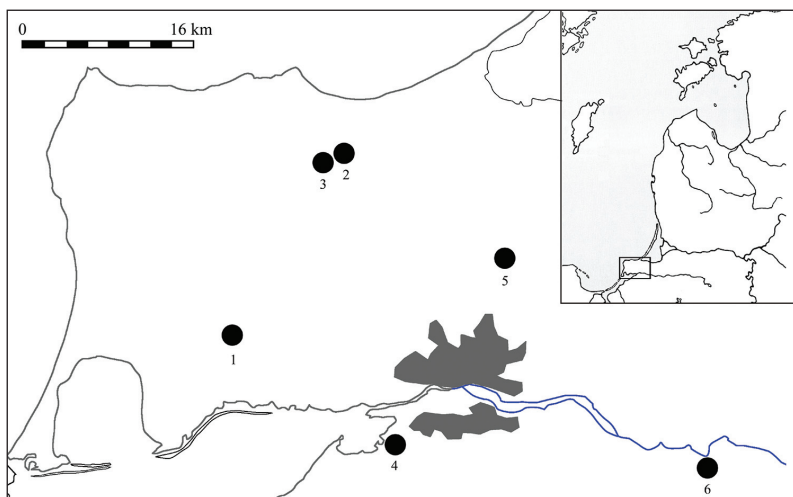
Archeologiniai tyrinėjimai yra pagrindinis šaltinis siekiant pažinti ir suprasti sudėtingą ir įvairią prūsų genčių istoriją iki jas užkariavo Vokiečių ordinas. Naujaisi plokštinių kapinynų tyrinėjimai ne tik praturtina muziejuose esamą ar publikacijose paskelbtą medžiagą, bet ir suteikia galimybę iš naujo pažvelgti į laidoseną, paminklo struktūrą, apmąstyti įkapių vietą ir vaidmenį prūsų pomirtiniame gyvenime čia ir dabar. Esant dabartinėms techninėms galimybėms vien tik „kabinetinių“ tyrimų nepakanka. Archeologinės medžiagos interpretavimas neretai yra subjektyvus, paremtas dažniausiai analogijomis ir archeologo patirtimi. Objektivesniam medžiagos datavimui ir interpretavimui dažnai trūksta naujų metodų įdegimo, pvz., laidojimo kompleksų C14 analizės, išsamesnių antropologinės ar paleobotaninės medžiagos tyrimų.

Darbas yra padalytas į dvi dalis: faktinę – apžvelgiamų paminklų katalogą ir analitinę, skirtą tyrinėtų paminklų laidosenos, socialinės struktūros, įkapių analizei ir interpretavimui.

2003–2008 m. Sembos archeologinės ekspedicijos (toliau – SAE) metu buvo tyrinėti II–XIV a. prūsų plokštiniai kapinynai: Čerepanovo-1 (Kl. Blumenau-Powayen), Geroiskoje-5 (Eisliethen), Aleikos-3 (prie buv. Jaugehnen), Šoseinoje (Warthen, dabartinio Kaliningrado r.) ir Mitino (Stantau). Visi šie paminklai yra Sembos pusiasalyje (Samland / Sambijos pusiasalis). Dar vienas kapinynas – Berezovka (Gr. Ottenhagen) – 2003–2004 m. buvo tyrinėtas Kaliningrado muziejaus Sembos-Notangos archeologinės ekspedicijos kartu su kolegomis iš Schleswigo *Schloss Gottorf* muziejaus istorinės Notangos žemėje (1 pav.) (1).

Straipsnyje nagrinėjami tik X/XI–XIII a. pradžios ir iš dalies XIII / XIV a. minėtų kapinynų kompleksai. Pridursime, kad kai kuriuose kapinyuose šio laikotarpio kapų rasta daugiausia: X–XIII a. kapų daugiau rasta Šoseinoje, Geroiskoje-5 (Eisliethen) kapinyuose.

(1) X/XI–XII a. Kl. Kaupo kapinyno 2009 m. tyrimai yra paskelbti kasinėjimų tyrėjo V. Kulakovo (Кулаков 2010).

1 pav. 2004–2008 m. ištirtų XI–XIII a. prūsų kapinynų išdėstymo žemėlapis: 1 – Čerepanovo-1 (Powayen-Kl. Blumenau); 2 – Geroiskoje-5 (Eisliethen); 3 – Aleikos-3; 4 – Šoseinoje; 5 – Mitino (Stantau); 6 – Berezovka (Gr. Ottenhagen)

Daugelis šių paminklų (Čerepanovo-1, Geroiskoje-5, Aleikos-3, Mitino kapinynai) buvo tiriama dėl naujos infrastruktūros (naftotiekio, dujų saugyklos, greitkelio) statybos ir plėtros arba smėlio karjero (Šoseinoje-1). Nepaisant savo „apsauginės“ reikšmės minėtų paminklų tyrimai turėjo mokslinę vertę, nes leido iš naujo pažvelgti į vėlyvo vikingų laikotarpio ir ankstyvųjų viduramžių prūsų kultūrą.

TYRINĖTŲ PAMINKLŲ APŽVALGA

Dėl projektuojamo „D-6“ naftotiekio Kaliningrado srities šiaurės-vakarų dalyje 2003 m. spalį buvo pradėti apsauginiai archeologiniai darbai: Zelenogradsko rajono (buv. Samland) teritorijoje vyko **Čerepanovo-1 (Powayen-Kl. Blumenau)** ir **Geroiskoje-5 (Eisliethen)** plokštinių kapinynų kasinėjimai.

Čerepanovo-1 (Powayen-Kl. Blumenau) kapinynas

Čerepanovo-1 kapinyne archeologai (vadovė Marina Smirnova) tyrinėjo periferinę kapinyno dalį netoli būsimąjo naftotiekio. Ištirtame sklype buvo rasti penki degintiniai kapai, keturi iš jų – vadinamosios dvisluoksnės kremacijos: nesudegintas žirgas su apranga guli kapo dugne, o sudeginti žmogaus palaikai su įkapėmis – viršutiniame kapo sluoksnyje ar tiesiog ant žirgo liekanų. Reikia pažymėti, kad viršutinis kapų sluoksnis su sudegintomis žmonių liekanomis beariant beveik visur čia yra stipriai suardytas. Pagal įkapes šis kapinynas datuojamas XI a. pabaiga – XII a. pradžia [56, 15].

Svarbu, kad viename kape (vienasluoksnė kremacija) šalia XI–XII a. kapų grupės rastos arimo metu suardytos urnos liekanos. Viršutinės urnos dalies ir įkapių trūkumas apsunkena kapo datavimą [56, 15]. Pats urnos buvimo faktas gali liudyti apie kitą panašų XIX–XX a. sandūroje ištirtą I–IV a. Kl. Blumenau-Powayen kapinyną: 1876 m. A. Henningas ištyrė 18 kapų, o 1895 m. ir 1903 m. kovą keletą kapų ištyrė E. Hollackas [18, 69; 39, 188]. Taigi Čerepanovo-1 kapinyno XI–XII a. sklypas gali būti vokiečių tyrinėto Kl. Blumenau-Powayen vėlyvo sklypo dalimi.

Įdomu, kad Čerepanovo-1 (Powayen) kapinyne apylinkėse 1990-ųjų pradžioje atsitiktinai buvo rasta žiedinė šarnyrinė segė, dažniausiai datuojama XI a. viduriu – XII a. [11; 24; 79; 82] (2 pav.: 1). Čerepanovo-1 kapinyne medžiaga saugoma ir inventorizuojama Maskvoje, Rusijos mokslo akademijos Archeologijos institute (toliau – RMA AI).

Geroiskoje-5 (Eisliethen) kapinynas

Geroiskoje-5 kapinynas buvo aptiktas 2003 m. žvalgant būsimo „D-6“ naftotiekio vietą. Šio kapinyne išdėstymas ir gauta archeologinė medžiaga sutampa su vokiečių archeologams žinomu Eisliethen kapinyne. 1890–1895 m. E. Lindemannas, Kretschmannas ir A. Jentzschas ištyrė apie 300 I–XII a. kapų; iš jų buvo paskelbta tik 36. 1908 m. savo veikalė ir žemėlapyje kapinyną paminėjo E. Hollakas [18, 31; 40, 38]. 2003–2004 m. Geroiskoje-5 (Eisliethen) kapinyną tyrinėjo „Desninskaya“ ekspedicijos archeologas Nikita Zubarevas. 2003–2004 m. buvo ištirti 124 griautiniai ir degintiniai I–XII a. kapai, kurių dauguma priklausė viduriniam ir vėlyvajam geležies amžiui. 2003 m. 60 m² sklype buvo rasta vienuolika (devyni IX–XII a.) daugiausia dvisluoksnių kapų su žirgo liekanomis duobės apačioje ir žmogaus sudegintais palaikais viršuje. Tarp įkapių buvo ietigalių, svaidomųjų iečių, žirgų žąslų, kamanų, balnų kilpų, pentinų, žalvarinių žirgų kamanų žvangučių ir kt. Preliminarios šių kapų datos – VIII–XII amžius.

2004 m. papildomai buvo ištirta 113 I–XII a. degintinių kapų. Pagrindinis kapų masivas priklausė X–XII amžiui. Iš jų 67 kapai buvo su žirgų palaidojimais dugne, ankstyviausi datuojami IX amžiumi. Dauguma jų – tiriamo laikotarpio „klasikiniai“ prūsų dvisluoksniai degintiniai kapai. Iš tais metais rastų X–XII a. kapų ypač išsiskiria šeši žmonių ir žirgų palaidojimai, kuriuose gausu žirgų kamanų sidabro apkalų. 2003–2004 m. buvo rasta apie 1200 individualių radinių, iš kurių įdomiausi – laivo borto medinės dalys, laivų kniedės, medinių balnų fragmentai ir apkaustai. Tarp viršutinio sluoksnio įkapių – ietigaliai, žalvarinės segės, svarstyklės ir svareliai, lipdytos ir žiestos keramikos šukės (2 pav.: 2). Viename iš įdomiausių kapų aptiktas triskart sulenktas kalavijas (T1 tipo), pagal analogijas datuojamas XI–XII a. [56; 71; 82, 13 pav.: 6].

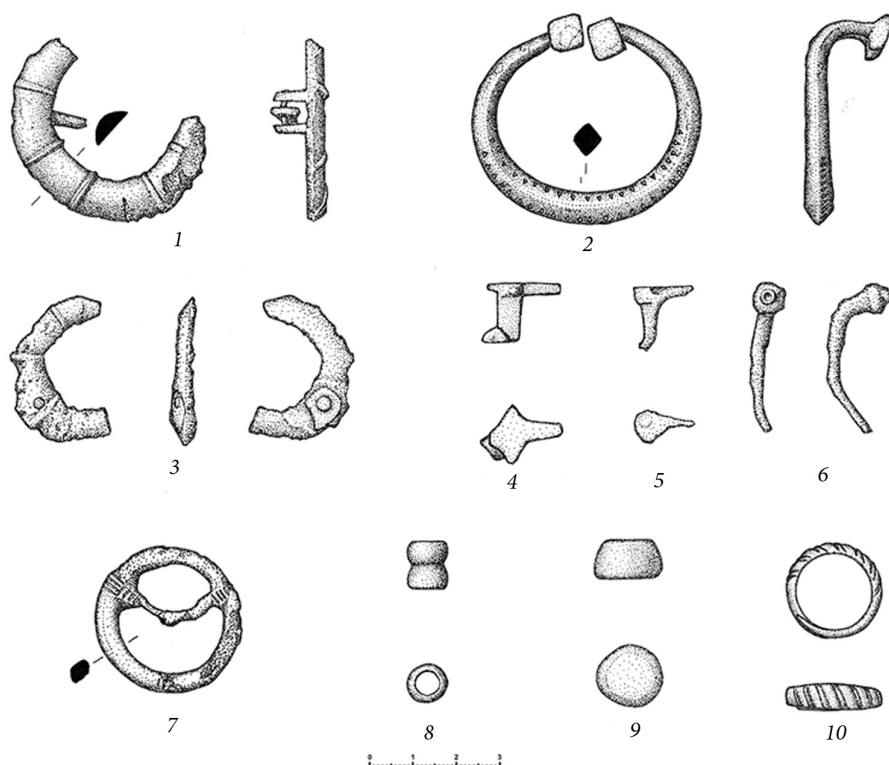
2 pav. Prūsų XI–XIII a. kapinyuose rastos žiedinės segės: 1 – Čerepanovo-1 (Powayen-Kl. Blumenau) (autorius nuotrauka); 2 – Geroiskoje-5 (Eisliethen) (iš N. Zubarevo asmeninio archyvo, N. Zubarevo ir autorius nuotrauka)

Geroiskoje-5 tyrimų metu buvo surinkta medžiagos ir iš viršutinių kapų sluoksnių, suardytų per ūkio darbus. Čia galima išskirti IX–XI a. arabų dirhamą ir sidabrinės grivinos pusę; ant suardytų kremacijų paviršiaus buvo rasti du žalvariniai žirgų kamanų skirstikliai su žmogaus galvos ir stilizuotomis žirgų figūromis, kurių preliminari data – X–XI a. [56, 16; 71, 59–60; 61; 62]. Kapinyno medžiaga saugoma ir inventorizuojama Maskvoje, RMA AI.

Aleikos-3 (prie buv. Jaugehnen) kapinynas

Aleikos-3 plokštinio kapinyno tyrinėjimus 2005 m. vykdė SAE 3-ias būrys (vad. Konstantinas Skvorcovas). Paminklas yra Sembos pusiasalyje, 1,5 km į rytus nuo Romanovo (Pobethen) kaimo, ant 52 m virš jūros lygio iškilusio Buller Berg (Bulio) kalno. 2005–2007 m. buvo ištirtas apie 4 600 m² sklypas (iš jų 1 100 m² – 2007 m.). Visame kapinyno plote rasta ir ištirta apie 542 kapų (137 iš jų – 2007 m.).

Dauguma (505 iš 542) tyrinėtų kapų priklauso romėnų laikotarpiui (II–V a.) ir tik 37 palaidojimai preliminariai datuojami XI–XII amžiumi. Vėlyvesnis kapinyno sklypas yra kalvos papėdėje, nutolęs 60 m į šiaurę nuo pagrindinės kapinyno dalies. 2006 m. buvo ištirta keletas XI / XII–XII / XIII a. prūsų griautinių kapų (kalvos viršuje, pietinėje kapinyno dalyje). Tuomet rastos arimo metu suardytos vėlyvos kremacijos zonos (apie 40 × 50 m) žemės paviršiuje buvo surinkta gausi XI–XII (XIII?) a. medžiaga: įvairių tipų pasaginių segių fragmentai (žvaigždiniais sujungtais galais, aguoniniais galais), ietigaliai ir kt. [76; 77; 81] (3 pav.).

3 pav. Atsitiktiniai radiniai, surinkti nuo Aleikos-3 kapinyno paviršiaus 2006–2007 m.: 1–6 – pasaginės segės ir jų fragmentai (bronzos); 7 – žiedas-skirstiklis; 8 – karoliai; 9 – svarelis; 10 – žiedas (O. Homiakovas piešinys)

Jau 2007 m. suardytos vėlyvos kremacijos zonoje buvo padaryta 100 m² perkasa ir ištirti 34 kapai. Pagal įkapes K. Skvorcovas jas datuoja XI a. pabaiga – XII amžiumi. Visi kapai čia degintiniai ir išdėstyti apskritos arba ovalinės formos duobėse. Kaip ir kituose „klasikiniuose“ šio laikotarpio prūsų kapuose, duobės dugne guli žirgas (ar keli), o viršuje – vieno arba kelių sudegintų žmonių palaikai. Aleikos-3 sklypo archeologinė medžiaga yra būdinga prūsų XI–XIII a. pradžios kultūrai. Šių kapų viršutinį (žmogaus) inventorių sudaro žiesti indai ir jų fragmentai, geležiniai ietigaliai, peiliai, pentinai, svarstyklės su svareliais, diržų sagty, žalvariniai skirstikliai, žalvarinės pasaginės segės, kaulinės šukos, verpstukai ir t. t. Žemutiniuose sluoksniuose, žirgų kapuose, rasta įvairių geležinių balno kilpų, žąslų, kamanų apkaustų ir jų fragmentų, kamanų pakabučių ir žvangučių [77].

Dalis duobių su žirgų palaikais buvo perdengta moliu, jos buvo gruntinio vandens lygyje, todėl keliuose kapuose išliko mediniai daiktai. Trijuose kapuose (A-502, A-520, A-521) buvo rasti žirgų balnai: sveikas balnas su oda dengtais šonais, balnų lankai ir šonų dalys su polichromine tapyba [35, 344–346;77].

Geriausiai išsilaikiusi balnų lenta ištapyta juoda, raudona ir geltona spalvomis. Vienoje lentos pusėje juodame fone pavaizduoti du vienas priešais kitą stovintys geltoni su raudonais kontūrais arkliai, priekines kojas užsikėlę ant nedidelės „kalvelės“ (irgi apvedžiotos raudonai). Po arklių figūromis ir greta jų matome tos pačios geltonos spalvos su raudonais kontūrais „slibino dantų“ ornamentą. Viduryje piešinio, tarp abiejų arklių, esama savotiškos tuštumos – medinės plokštės beveik be dažų (tik viršutinėje dalyje yra išlikę šiek tiek geltonos spalvos), juodo fono, kaip ir kitos šio piešinio figūros bei ornamentai. Reikia pridurti, kad visos šios kompozicijos figūros yra ne tik nupieštos, bet dar ir išraižytos. Centre esančiame plote galėjo būti pavaizduotas žmogus, medis ar net dievas. Daugiau informacijos suteiktų tolesnė dirbinio restauracija ir fotofiksavimas infraraudonais spinduliais. Galima teigti, kad ši kompozicija atspindi ikikrikščionišką XI–XIII a. prūsų mitologemą [34, 26–28] (4 pav.). Be balnų, čia buvo rastas vienas medinis indas, medinis įrankis ir odinės žirgų kamosos su apkalais. Tokių medinių balnų (jų detalių ar polichrominės tapybos) pas prūsus anksčiau neaptikome, todėl aprašytas balno lankas suteikia galimybę iš „pirmųjų rankų“ pažvelgti į prūsų mitologiją ir tikėjimus.

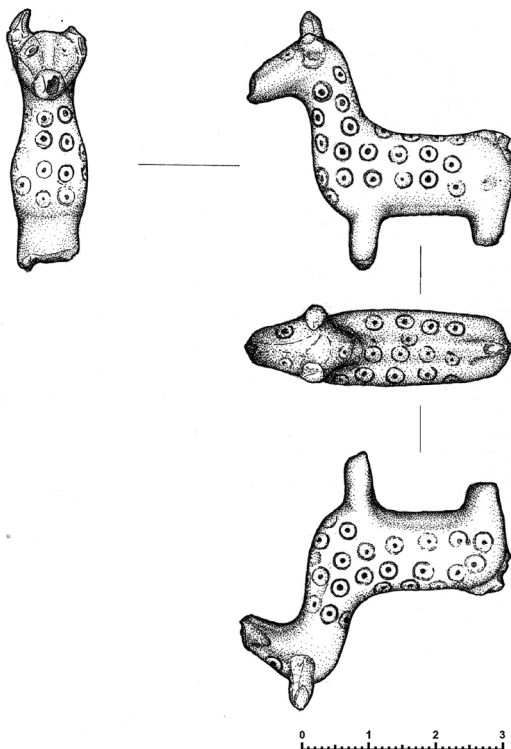
Aleikos-3 kapinynas buvo nežinomas Rytų Prūsijos archeologams. Kapinyno medžiaga saugoma Kaliningrado istorijos ir meno muziejaus fonduose ir rengiama publikavimui.

Šoseinoje (prie buv. Warthen) kapinynas

Šis paminklas, kaip ir Aleikos-3 kapinynas, buvo nežinomas „Prūsijos mokyklos“ archeologams. Šoseinoje plokštinis kapinynas yra netoli Kaliningrado – 2 km į pietus nuo Šoseinoje (Warthen) kaimo ir 1,5 km į pietryčius nuo kelio Kaliningradas–Mamonovas (Heiligenbeil). Pastaruoju metu paminklą ardė nesankcionuota smėlio karjero veikla – buvo suardyta vidurinė kapinyno dalis. Ant apardyto paminklo paviršaus K. Skvorcovas surinko šiuos XI–XIII a. dirbinius: keletą dešimčių geležinių ietigalių ir svaidomųjų iečių, tris vienašmenius kalavijus, trijų dviašmenių kalavijų fragmentus, vieną T1 tipo kalavijo žalvarinį rankenos skersinį, dvejų kalavijų makščių apkalus, penkis kovos kirvius (tarp jų tris plačiašmenius), geležinių pentinų, dešimtį įvairių tipų žąslų ir balnų kilpų, svarstyklės ir jų fragmentus, svarelius, dešimtį žalvarinių pasaginių segių ir jų fragmentų (dauguma jų – žvaigždiniais sujungtais galais), dvejų bronzinių „Hansaschüssel“ tipo indų fragmentų su pavaizduotomis ant jų angelų figūromis (ir daug smulkesnių), žalvarinę žirgelio figūrėlę, padengtą akučių ornamentu, lietinę žalvarinę žuvies figūrėlę ir kitus metalinius dirbinius (5 pav.).

4 pav. XI–XII a. balno lankas su polichromine tapyba (Aleikos-3 kapinyno kapas Nr. 520):
1 – K. Skvorcovo nuotrauka, 2 – autoriaus piešinys-rekonstrukcija [35, Plate VII: 3]

5 pav. Žirgelio figūrėlė (bronz). Šoseinoje atsitiktinis radinys (autoriaus piešinys) [78]

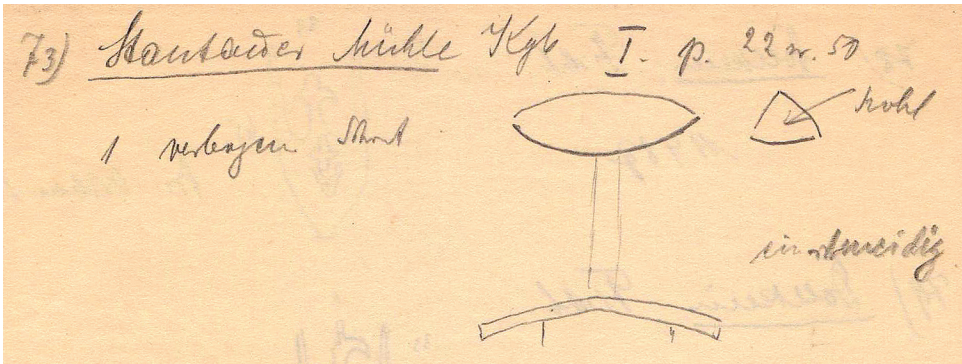
Kaip jau buvo minėta, dauguma radinių priklauso X–XIII a. ir yra būdingi šio laikotarpio prūsų kultūrai.

2007 m. buvo papildomai išarti 39 iš dalies suardyti IV–VIII a. degintiniai kapai. Dalis jų – dvisluoksniai. Keletas kitų ištirtų kapų priklauso vėlyvajam geležies amžiui [76].

Pasak Šoseinoje-1 tyrėjo K. Skvorcovo, šis kapinynas galėjo būti vienas didžiausių ir svarbiausių prekybos prasme II–XIII a. kapinynų Aistmarių (Frisches Haff / Kaliningrado įlanka) pakrantėse. Kapinyno medžiaga saugoma Kaliningrado istorijos ir meno muziejuje, dalis jos paskelbta [82; 83].

Mitino (Stantau) kapinynas

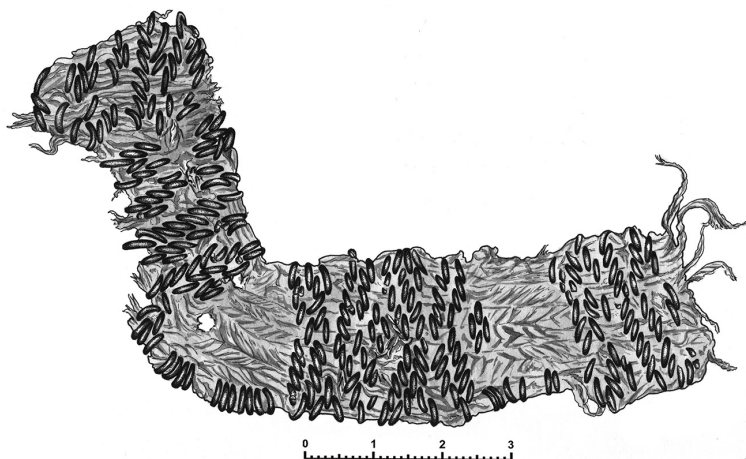
2008 m. naujo greitkelio Kaliningradas–Zelenogradskas statybos vietoje, netoli Mitino (Stantau) kaimo, buvo surastas ligi tol nežinomas V–XIV a. prūsų kapinynas. 2008 m. 10 500 m plote buvo ištirta 408 III–II a. prieš mūsų erą – V–XIV a. objektų (iš jų 275 kapų). Darbams vadovavo SAE archeologas K. Skvorcovas. Jau buvo minėta, kad šis kapinynas nebuvo nustatytas Rytų Prūsijos archeologų. Apie 50 m į šiaurę nuo ištirto vidurinio geležies amžiaus kapinyno ploto buvo surastas vėlyvesnis sklypas (perkasa Nr. 47), datuojamas XI a. pabaiga – XIII–XIV a. sandūra. Tokį vėlyvo geležies amžiaus kapinyną 1908 m. E. Hollaku mini kaip „spatheidnische Skelettbestattung Stantau“ (2) (Hollack 1908: 234). Ankstyvųjų viduramžių radiniai (kalavijas ir ietigalis) prie Stantau malūno (Stantauer Mühle) minimi dar anksčiau – antrame Prūsijos muziejaus katalogo tome [5, 33] (6 pav.).

6 pav. Prie Stantau (Mitino) kaimo malūno rastas kalavijas (H. Jankuhno archyvas)

Kapinyno vėlyvame sklype, 10 × 10 m perkasoje, buvo ištirti keturi XI a. pabaigos – XIII / XIV a. degintinis ir griautiniai kapai (0-403, 406A, 406B). Juose buvo rasti du žiesti indai, vienas kalavijas, geležiniai peiliai, polichrominių medinių šukų (?) fragmentai, paukščio formos kabutis, ietigaliai, pasaginės segės ir jų fragmentai (7 pav., 15 pav.: 3, 4). Viename iš tyrinėtų kompleksų rastas XIV a. pradžios Vokiečių ordino brakteatas leidžia kalbėti apie kapinyno egzistavimą toje vietoje ir Ordino laikais. Visi radiniai yra būdingi prūsų ankstyvųjų viduramžių kultūrai. Aplink perkasą ant kapinyno dirvožemio paviršaus rasta keletas segių (žiedinės ir pasaginės sujungtais žvaigždiniais galais) ir jų fragmentų, ietigalių ir apskritas pakabutis [79, 6–10, 96–179]. Kapinyno medžiaga saugoma Kaliningrado istorijos ir meno muziejaus fonduose ir yra paskelbta K. Skvorcovo monografijoje [79; 80].

(2) Vėlyvo pagoniško laikotarpio griautinis kapas.

7 pav. Paukščio formos kabutis (vilna, bronzos). Mitino (Stantau), perkasa Nr. 47, kap. Nr. 406 (autorius piešinys) [80, 785]

Berezovkos (Gr. Ottenhamen) kapinynas

Šis kapinynas yra vienas iš nedaugelio pastaraisiais metais tyrinėtų prūsų kapinynų istorinėje Notangos žemėje. Dalis 2003–2004 m. kasinėjimų medžiagos 2004 m. buvo paskelbta T. Ibseno ir K. Skvorcovo, todėl apsiribosime tik trumpu šio paminklo ir jo radinių aprašymu. 2003–2004 m. tarp kitų ankstyvesnių laidojimo kompleksų čia buvo iširta 12 dvisluoksnių degintinių kapų. Dalis kapų viršutinių sluoksnių su sudegintais žmonių palaikais buvo apardyta, tačiau dauguma žirgų skeletų gerai išsilaikė. Iš 10 žirgų 9 galvos buvo nukreiptos į pietus-pietryčius, vienas žirgas buvo palaidotas galva į šiaurę, kitų dviejų žirgų padėties nustatyti nepavyko. Viename kape (101a) duobės dugne buvo palaidoti du žirgai. Tarp Berezovkos kapinyno radinių yra žiestų ir lipdytų puodų šukių, pasaginių segių ir kitų papuošalų fragmentų, ietigalių, žirgo aprangos detalių. Pagal įkapes minėti kompleksai datuojami XI–XII a. [20, 397–403, 421–435; 74; 75] (8 pav.).

Taigi nauji vėlyvojo geležies amžiaus arba ankstyvųjų viduramžių prūsų kapinynų tyrimai ne tik praturtina medžiagą, bet ir suteikia galimybę giliau ją paanalizuoti kitų gretimų baltų kultūrų kontekste.

XI–XIII A. PRŪSŲ KAPINYNAI: NAUJI DUOMENYS, HIPOTEZĖS IR TENDENCIJOS

Antroje darbo dalyje trumpai aptarsime šiuos su naujais prūsų kapinynų tyrimais susijusius klausimus: *Aschenplatz* reiškinių, prūsų vėlyvojo geležies amžiaus griautinius kapus, XI–XIII a. prūsų kapinynų „masinių“ radinių etninę priklausomybę, prūsų laidojimus remiantis rastais indų pavyzdžiais.

Trumpai apie *Aschenplatz* (3) reiškinių

Kalbant apie 2007 m. tyrinėtą Aleikos-3 kapinyno XI–XII a. kremacijų zoną (perkasa Nr. 49), K. Skvorcovo apibūdintą kaip *Aschenplatz*, reikia pažymėti, kad ji skiriasi nuo būdingiausių prūsų X–XIII a. degintinių kapų (Irzekapis, Dollkeim, Eisliethen ir kt.). Kapų duobės (viršutiniai sudegintų žmonių sluoksniai) yra juodos žemės sluoksnyje su anglies priemaisa ir sunkiai išskiriamos iš bendro horizonto (9 pav.). Visi šio sklypo laidojimo kompleksai yra

(3) Pažodžiui iš vokiečių kalbos *Aschenplatz* – pelenų, degusių plotas.

8 pav. Žirgo kapas Nr. 103, Berezovka (Gr. Ottenhagen) (K. Skvorcovo nuotrauka) [75]

dvisluoksniai degintiniai kapai su nesudegintomis žirgo liekanomis duobės dugne. Kapai išdėstyti labai tankiai, beveik vienas prie kito. Buvo ištirti 34 kapai 100 m² plote. Jų viršutiniai sluoksniai yra negiliai – apie 0,1–0,3 m nuo paviršaus [77]. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad suartas kremacijų viršutinis sluoksnis ir suformavo tą *Aschenplatz* kaip ištisą anglies, sukalkėjusių kaulų ir pasitaikančių dirbinių nuolaužų plotą. Bet ne visai. Mažai tyrinėtas *Aschenplatz* fenomenas prūsų kapinynuose, labiausiai žinomas iš Bludau, Kl. Kaup, Seefeld, Schulstein ir kai kurių kitų Sembos pusiasalio plokštinių kapinynų, vis daugiau traukia tyrėjus. Skirtingai interpretuojamas šis reiškinys tebėra neištirtas. W. Wroblewski *Aschenplatz* vadina atskiro

9 pav. Aleikos-3 kapinyno perkaso Nr. 49 *Aschenplatz* atidengimo darbai (2007 08) [77]

tipo prūsų karių XI–XIII kapinynus, artimus Vakarų ir Vidurio Lietuvos teritorijoje žinomiems grupiniams palaidojimams, pvz., kuršių Griezės kapinyno XII / XIII a. grupiniams kapams [43, 75–78; 48, 227–229]. V. Kulakovas *Aschenplatz* laidosenos kapinynus grupuoja į du tipus: A-1 – daugkartines mirusiųjų sudegimo vietas (Bludau-Kostrovo, Hunenberg-Gora Velikanov kapinynai) ir A-2 – grupinius karių kapus, jungiančius dvisluoksnių prūsų kremacijų ir grupinių kuršių kapų (Griezė, Slengiai) bruožus [69, 203–208].

Aleikos-3 kapinyno atveju *Aschenplatz* čia sudaro grupę degintinių dvisluoksnių kapų, įrengtų labai arti vienas kito (nebūtinai tuo pačiu metu, kaip mūšio atveju). Tokių kapų viršutinių sluoksnių-kremacijų pakraščiai gali būti sumaišyti, o intensyvus laukų arimas ir kita ūkinė veikla kapinynų vietoje leidžia daryti prielaidą apie ne tik viršutinių sluoksnių sumaišymą, bet ir dažną jų dalinį ar visišką suardymą. Sprendžiant iš Aleikos-3 perkaso Nr. 49 galima teigti, kad *Aschenplatz* tipo yra ne tik kapinynai, bet ir kapinynų dalys. Pavienių degintinių kapų kontūrai tokiu atveju dažniausiai nustatomi pagal žirgų palaidojimų ribas, todėl tokio tipo kapų palyginimas su Vakarų Lietuvos grupiniais kapais nėra visai tinkamas. Sunku nustatyti galimas bendras socialines priežastis, dėl kurių prūsų ir kuršių žemėse XI a. pabaigoje–XIII a. pradžioje buvo būdinga tanki kapų ar įkapių koncentracija. Didelė kapų koncentracija vienoje vietoje prūsų XI–XII / XIII a. *Aschenplatz* atveju gali būti susijusi ir su atskirų socialinių grupių, tokių kaip kariauna, palaidojimais. Taigi, mūsų nuomone, dauguma Sembos *Aschneplatz* tipo kapinynų, kaip ir Aleikos-3 perkaso Nr. 49 atveju, yra plotas su didele individualių dvisluoksnių degintinių kapų koncentracija.

Ši nuomonė apie *Aschenplatz* laidoseną nėra galutinė ar išsami. Tikimės, kad tolesni prūsų kapinynų archeologiniai tyrimai Kaliningrado srityje ir Lenkijoje, taip pat gilesnės archyviniai duomenų paieškos atskleis šią XI–XIII a. prūsų kultūros paslaptį (4).

Prūsų vėlyvojo geležies amžiaus griautiniai kapai

Absoluti dauguma XI–XII a. prūsų kapų yra degintiniai kapai su žirgų palaidojimais, retesnės vienasluoksnės kremacijos. Tai būdinga ir 1975–2008 m. tyrinėtiems Klincovkos-1 (Irzekapisnis), Kovrovo (Dollkeim), Geroiskoje-5 dideliems plotams ir tam tikriems Berezovkos, Mitino ir Šoseinoje kapinynų sklypams.

Nuo XIX a. paskutinio ketvirčio archeologinėje literatūroje randama duomenų apie atskirus prūsų „*Spatheidnische skelletbestattung*“ (5), aptiktų tarp kremacijų Bludau, Ekritten, Lobertshof, Posritten, Schuditten ir kituose kapinyuose, jau nekalbant apie Ordino laikotarpio prūsų griautinius kapus [6; 7; 23; 31; 63]. Šių kapų brėžiniai ir išdėstymo planai beveik nebuvo skelbti, aprašymai dažniausiai trumpi ar neišlikę (6). Vėliau dar grįšime prie prieškarinio prūsų „H“ periodo griautinių kapų tyrinėjimų. Naujai atrasti XI–XIII a. griautiniai kapai prūsų plokštinių kapinynų sklypuose leido iš naujo pažvelgti į šią problemą.

Aleikos-3 kapinyno perkasoje Nr. 27 tarp XI–XII a. degintinių kapų 2006 m. buvo atidengti trys griautiniai kapai su negausiomis įkapėmis, turintys analogų tarp XI a. pabaigos–XII / XIII a. prūsų ir kitų vakarų baltų. Be abejo, šių inhumacijų datavimas yra apytikslis ir daugiausia paremtas analogijomis iš žinomų Aleikos-3 kapinyno XI–XII a. degintinių kapų

(4) Gali būti, kad *Aschenplatz* tipo grupiniai (karo meto) prūsų ir kuršių palaidojimai yra minimi XIII a. rašytiniuose šaltiniuose – Henriko Latvio *Senoje Livonijos kronikoje* ir *Eiluiotoje Livonijos kronikoje* [2, 288, 307].

(5) Vok. vėlyvojo pagoniško laikotarpio griautiniai kapai, dažniausiai įvardijami kaip „H“ periodo (IX / X–XIII a.).

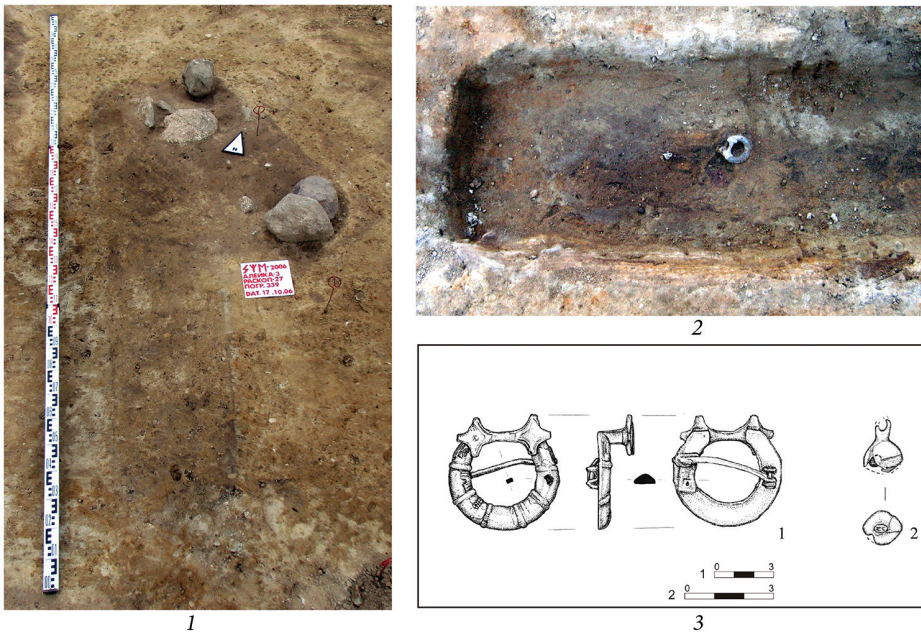
(6) Išskyrus Ekritten kario griautinį kapą Nr. 12 [23, 84–87].

ir atsitiktinių radinių. Visi čia rasti griautiniai kapai orientuoti Š–P kryptimi ir turi mažai įkapių. Iš trijų 2006 m. ištirtų kapų išsiskiria inhumacijos Nr. 279 ir Nr. 339. Paskutinio kapo duobė yra pailga ir stačiakampė (2,1 × 0,57 m), jo orientacija Š–P kryptimi (galva į šV). Kape rastos medinio karsto liekanos ir smulkūs žmogaus kaukolės kaulai. Tarp įkapių yra pasaginė segė žvaigždiniais sujungtais galais, padengta ornamentuotomis balto metalo plokštelėmis, ir žalvarinis žvangutis (10 pav.). Kaip ir kitos Aleikos-3 inhumacijos, griautinis kapas Nr. 339 tyrimų autorių preliminariai datuojamas XII a. [76, 76–78].

Artimiausios analogijos Aleikos-3 griautiniams kapams yra žinomos iš kito Sembos pusiasalio kapinyno – Povarovkos. Tarp degintinių kapų rastos inhumacijos (iš viso 18) laidosena, orientavimu ir įkapėmis yra panašios į Aleikos-3 griautinius kapus. Povarovkos kapinyno griautiniai kapai kasinėjimų autorių yra datuojamui XI–XIII amžiumi. Įdomu, kad daugumą rastų Povarovkos griautinių kapų perdengia kremacija, ir tai netiesiogiai liudija, kad šios inhumacijos vėlesnės [72, 78–88, 256–305, 335–336].

Šį prūsų XII a. griautinių kapų reiškinį trumpai apžvelgęs V. Kulakovas mano, kad prūsų laidosenoje XI–XII a. sandūroje paplinta „biritualizmas“ – degintinių ir griautinių kapų koegzistavimas [63, 21–22]. Pasak M. Smirnovos, biritualizmas prūsų laidosenoje reiškia perėjimą nuo degintinių prie griautinių kapų, kuris pasibaigė tik XIV a. [72, 333]. K. Skvorcovas mano, kad griautiniai kapai prūsų kapinynuose atsirado XII a. ir įsivyravo XIII a. pabaigoje [79, 31]. Kol kas negalime nei patvirtinti, nei paneigti šių teiginių, nes prūsų vėlyvojo pagoniško laikotarpio griautiniai kapai, kaip ir kapų morfologija ar įkapės, iki šiol nėra išsamiai tyrinėti.

Reikia pažymėti, kad orientacija, struktūros ypatumu ir iš dalies įkapėmis Aleikos-3 ir Povarovkos kapinynuose tyrinėti griautiniai kapai yra artimi prūsų Ordino XIII / XIV–XV a. kai kurioms inhumacijoms iš Alt-Wehlau, Gerdauen-Kinderhof, Rownina Dolina

10 pav. Aleikos-3 kapas Nr. 339: 1 – bendras kapo vaizdas atidengtame lygyje (K. Juganovo nuotrauka); 2 – pasaginė segė *in situ* (autoriaus nuotrauka); 3 – kapo Nr. 339 įkapės (O. Homiakovos piešinys) [76]

(Unterplehnen) nekropolių, taip pat Mitino (Stantau) kapinyno XIV a. pradžios griautiniams kapams [26; 57; 79]. Panašumų galima rasti ir kitų prūsams artimų baltų genčių, pvz., skalvių, XIII–XV a. Splitter (dab. Sovetsko teritorijoje) ir Althof Ragnit (dab. Nemanos pakraštyje) nekropoliuose ar Kuršių nerijoje prūsų ir kuršių, spėjama, kultūriniame pasienyje egzistavusio Stangenwaldo XIII–XV a. nekropolyje [28; 32; 37]. Dauguma autorių, trumpai apžvelgdami prūsų „H“ laikotarpio inhumacijas, jų atsiradimą sieja su krikščionybės įtaka [15, 197; 19, 323; 79, 31]. Antai prūsų griautinių kapų atsiradimą XII a. V. Kulakovas sieja su dėl tam tikrų ideologinių pokyčių prūsų visuomenėje išaugusia žemdirbystės reikšme [63, 21]. Be abejo, ankstyvųjų viduramžių griautinius kapus prūsų žemėse lėmė tam tikros socialinės ir ideologinės permainos. Kitas klausimas – kaip: palaiptisniui visuomenės viduje ar iš išorės ir priverstinai, veikiant Ordino įstatymams?

Tyrinėdamas Schuditten (Orechovo) griautinius kapus, išdėstytus tarp degintinių, A. Bezzenbergeris pažymėjo jų vėlyvumą ir tapatino juos su Gerdauen-Kinderhof, Medenau ir Kunzen (Stangewnalde) XIII / XIV a. kapais [6, 50–62]. Vėliau tyrinėdamas Bludau kapinyną A. Bezzenbergeris apibūdino jo degintinių ir griautinių kapų datavimą X a. pabaiğa – XIII a. viduriu ir paminėjo segę iš vienos inhumacijos, artimą Stangenwalde kapinyno radiniui [7, 221–248]. 1939 m. tyrinėtą griautinį kapą iš Ekritten W. La Baume'as datavo 1100–1200 m. [23, 87].

Dauguma prūsų žemėse rastuose „H“ periodo griautiniuose kapuose mirusiųjų galvos yra nukreiptos į Š (Š–V, Š–R) [14, 111; 23, 84; 63, 21; 72, 335] (7). Tai nėra tipiškas krikščionių mirusiųjų orientavimas. XIII–XV a. prūsų griautiniuose kapuose, išskyrus čia analizuojamus, spėjama, „H“ periodo kapus, labai mažai krikščioniškų papuošalų ar simbolių.

Kita vertus, Aleikos-3 kapas Nr. 339 struktūra ir įkapėmis yra artimas žemgalių, latgalių, sėlių ir lybių X / XI–XIII a. griautiniams kapams. Galva į Š (ŠV–ŠR) X / XI–XIII a. laidojama daugiau negu 60 % žiemgalių moterų ir apie 25 % vyrų, dažniausiai priešpriešiais [46, 19; 51, 23–66]. Lybių X–XIII a. griautiniuose kapuose taip pat vyrauja galvos orientacija Š–V kryptimi [50, 318, 385–400]. Latgalių X–XIII a. griautiniuose kapuose tik 20–30 % atvejų galva orientuota į Š–V ar Š–R, dažniausia R–V kryptis, vyrai ir moterys buvo laidojami priešpriešiais [29, 25–27]. Vėlyvojo geležies amžiaus sėlių kapinyuose mirusieji dažniausiai buvo laidojami R–V kryptimi. Itin reti sėlių griautiniai kapai, kai galva orientuota į Š (ar Š–V, Š–R) [33, 52–80; 41, 96–97].

Galima pažymėti, kad iki visuotinai įsigalėjusio deginimo papročio pietų kuršių žemėse X–XI a. kuršių griautiniuose kapuose palaidotų asmenų galvų orientacijos kryptys įvairuoja ir dažnai skiriasi kiekviename kapinyne [22, 85]. Kuršių laidosena, be abejo, turėjo įtaką žemaičiams, kurių žemėse mirusiųjų deginimo paprotys plito X–XI a., o degintinių kapų daugėjo XII a. [49, 362–364].

Ar kitų Rytų Baltijos genčių pagoniškos inhumacijos turėjo įtakos prūsų griautinių kapų atsiradimui vėlyvajame geležies amžiuje? Gal jų egzistavimą žiemgalių ir lybių palaidojimuose ir atsiradimą prūsų kapinyuose lėmė bendros socialinės ar ideologinės priežastys? Naujas idėjas į visuomenę dažniausiai atnešdvo aukšto socialinio sluoksnio žmonės – įtakingesni, dinamiškesni ir labiau nepriklausomi nuo bendruomenės tradicijų [53, 172]. Tačiau daugeliu atvejų vėlyvi prūsų griautiniai kapai (be Ordino monetų ir kitų būdingų XIV–XV a. daiktų) neišsiskiria turtingumu. Kita vertus, negalima teigti, kad juose buvo palaidoti vien žemdirbiai, kaip rašo V. Kulakovas [63, 21; 65, 77, 157], ar pavyzdžiui, kitų genčių vergai. Penkiuose iš 18

(7) Karlas Engelis pažymėjo, kad prūsų Ordino laikotarpio griautinių kapų kapinyuose nesilaikyta vienos (R–V) laidojimo krypties, pvz., Stangenwalde mirusieji taip pat buvo paguldtyti galva į Š–V [14, 111].

Povarovkos griautinių kapų buvo rasta ginklų ir žirgų aprangos. Įkapių gausumą išsiskiria kapas Nr. 17, kuriame rasti pentiniai datuojami XII / XIII–XIV a. (11 pav.: 1–2). Kituose kapuose galėjo būti palaidotos moterys ar abiejų lyčių paaugliai [72, 256–306]. Visos be išimties tokių griautinių kapų įkapės yra būdingos prūsų XI / XII–XIII / XIV a. kultūrai.

Grįžtant prie Aleikos-3 griautinio kapo Nr. 339 galima pridurti, kad panašios pasaginės segės žvaigždiniais sujungtais galais, padengtos ornamentuotomis balto metalo plokštelėmis, yra žinomos iš prūsų ar kuršių XI–XII a. kremacijų (Irzekapinis, kap. Nr. 37, 39; Kleinheide (degintinių kapų plote); Palanga, kap. Nr. 198) [22, 322–324; 66, 229–231; 79, 62; 82, 171–176]. Žiemgalių (moterų) ir lybių (vyrų) XI–XII a. atskiruose griautiniuose kapuose, orientuotuose Š–V kryptimi, taip pat rastos pasaginės segės žvaigždiniais galais [46, 125; 50, 128, 283; 51, 60–61]. Atskiros tokios segės yra žinomos ir iš XIII–XIV / XV a. baltų griautinių kapų ar kitų paminklų Stangenwalde, Karmėlavoje, Kauno pilyje (8) [30, 205–206; 32, Taf. VI; 38, 175; 52, 199–200].

Žvangutis, rastas kape Nr. 339, datuojamas nemažu laikotarpiu (XI–XIII / XIV a.), todėl negali būti tiksliai chronologiniu indikatoriumi. Žvangutis yra vienintelė įkapė Povarovkos kapinyno griautiniame kape Nr. 14, taip pat orientuotame Š–P kryptimi [72, 282]. Kaip jau minėta, laidosena ir įkapių kuklumu Aleikos-3 kapinyno inhumacijoms yra artimiausi Povarovkos kapinyno 18 griautinių kapų (13 iš jų tik su 2–3 įkapėmis, 2 išvis be jokių radinių) [72, 336].

Ką apie prūsų XIII a. laidoseną byloja rašytiniai šaltiniai? Ar juose minimi prūsų griautiniai kapai?

Apie mirusiųjų deginimo papročio paplitimo tarp prūsų liudija keli XIII a. vidurio–antrosios pusės rašytiniai šaltiniai. Štai ką apie tą pasakoja „Kristburgo“ sutartis (1249 m.): „Jie [naujakrikščiai], nenorėdami netekti minėtosios laisvės ir būti toliau žmogaus valdomi dėl nuodėmės, mūsų ir kitų minėtųjų asmenų akivaizdoje tvirtai, ištikimai savo valia prižadėjo Dievui, Romos bažnyčiai ir dažnai minimiems broliams, kad nei jie patys, nei jų vaikai nebesilaikys ateityje nei šių, nei kitų pagoniškų papročių: **mirusiuosius deginti** arba žemėje laidoti (9) su žirgais ar su žmonėmis, ar su ginklais bei drabužiais arba kokiomis brangenybėmis. Priešingai, jie prižadėjo savo mirusiuosius krikščionių papročiu laidoti kapinėse, o ne už jų....“ [2, 240]. 1255–1260 m. parašyto „Pasaulio aprašymo“ autorius taip pat mini mirusiųjų deginimą Sembos pusiasalyje XIII a. viduryje: „[9] [Sembos gyventojai], kaip ir prūsai, tam tikrus miškus garbino kaip dievus. Jie atlikdavo daug įvairių būrimų, o mirusiuosius kartu su žirgais, ginklais ir vertingesniais rūbais **degindavo**. Tikėjo, kad visais šiais dalykais mirusieji galės naudotis būsimajame gyvenime“ [2, 246]. Panašų tekstą randame ir *Eiliiotojoje Livonijos kronikoje* (apie 1290) apie sembų 1253–1254 m. žygį į Klaipėdos (Memelburgo) pilį:

...Tad savuosius jie lavonus

Sugabeno greit į krūvą,

Kaip išminčiai jiems įsakė,

Kad sudegintų jų kūnus,

Kad ir ten, kitam pasauly,

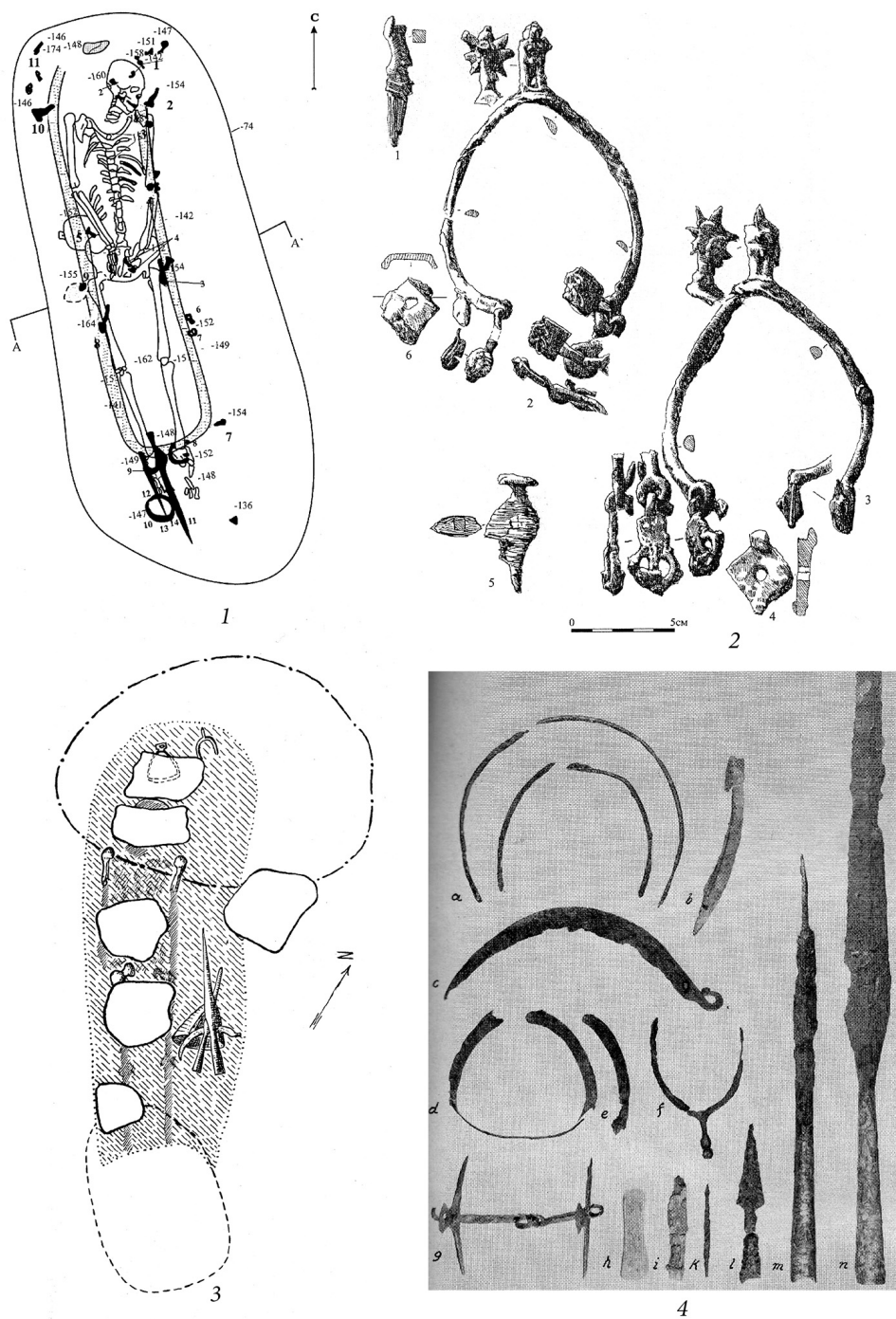
Jie visus ginklus turėtų,

Nes ir ten gal prisireikti

Jiems taip pat į žygį eiti... [2, 307].

(8) Kasinėjimų autoriaus nuomone, rasta X–XII a. gyvenvietės sluoksnyje.

(9) Čia gali būti įdomi Pawelo Kawińskiego pastaba, kad šis posakis gali reikšti ir inhumacijų egzistavimą tarp prūsų XIII a. viduryje [21, 11].

11 pav. Prūsų XII–XIII a. griautiniai kapai: 1, 2 – Povarovkos kapas Nr. 17 ir jame rasti pentinai [72, рис. 223, 231]; 3, 4 – Ekritten kapas Nr. 12 ir jo įkapių dalis [23, Abb. 1, 2]

Tokio pobūdžio pasakojimus užbaigia Petras Dusburgietis, *Prūsijos žemės kronikoje* XIV a. (1326) rašydamas apie nekrikštytų prūsų kultūrą: „...Dėl to dažnai atsitikdavo, kad **kartu su mirusiu kilminguoju jie degindavo** jo ginklus, žirgus, vergus ir tarnaites, drabužius, medžioklinius šunis bei sakalus ir visa kita, kas reikalinga kario tarnybai. **Su nekilmingaisiais drauge degindavo** jo kasdienio darbo reikmenis...“ [2, 344].

Minėti rašytiniai šaltiniai liudija dvi tendencijas: 1. Mirusiųjų deginimo tradiciją prūsai (sembai) išlaikė iki Vokiečių ordinas užkariavo Sembą 1255 m. (greičiausiai ir vėliau). Tuo metu tai turėjo būti pagrindinis prūsų laidojimo būdas. 2. Kita vertus, Ordino ir kitų šalių XIII–XIV a. metraštininkai galėjo neatkreipti dėmesio į galimą prūsų griautinių kapų egzistavimą. Visas dėmesys (sąmoningai?) galėjo būti nukreiptas į krikščioniškai ideologijai svetimą ir priešingą mirusiųjų kremavimo paprotį.

Silpna apologija prūsų laidosenos biritualizmui gali būti S. Grunau užuomina XVI a. pirmosios pusės *Prūsijos Kronikoje* apie prūsų kelių laidojimo papročių egzistavimą priklausomai nuo socialinio sluoksnio. Pasak S. Grunau, nesudeginti buvo laidojami prastuomenės atstovai ir „kilmingieji“, tik pastarieji jau su įkapėmis, prūsai degino tik savo kunigaikščius – „kongos“, t. y. nobilius (10) [3, 115–116]. Taigi XIII a. rašytiniai šaltiniai mini tik prūsų degintinius kapus ir neužsimena apie griautinių kapų egzistavimą.

Lyginant visus minėtus teiginius (1) degintinių ir griautinių kapų koegzistavimas XII–XIII a. pirmojoje pusėje; 2) kitų baltų, lybių ir gotlandiečių X–XIII a. kultūrų, turinčių griautinius kapus, įtaka; 3) iš Lenkijos ir Vakarų Europos plintanti krikščionybė; 4) socialiniai ir ideologiniai pokyčiai prūsų visuomenės viduje nėra susiję su krikščionybė; 5) Vokiečių ordino ir bažnyčios įstatymų įtaka jau po prūsų užkariavimo), galima pažymėti, kad įvykiai, susiję su prūsų kolonizavimu ir krikščioninimu XIII a. antroje pusėje, turėjo didžiausią įtaką šio papročio įsigalėjimui prūsų laidosenoje.

Neabejotina, kad prūsų kariai, dalyvavę XII–XIII a. puolimuose prieš krikščionišką Lenkiją, galėjo atnešti naujų tradicijų iki Ordino atėjimo – galbūt tą patvirtintų Ekritten Nr. 12 ar Povarovkos Nr. 17 kapai (11 pav.). Šiam teiginiui pagrįsti reikia išsamesnio tyrimo, visų pirma XI / XII–XIII a. pradžios griautinių kapų suvestinio katalogo, sudaryto remiantis archyviniais ir naujais šaltiniais.

„Masinės“ įkapės ir etninis identitetas. Prūsų XI–XIII a. palaidojimai remiantis rastais indų pavyzdžiais

Toliau atkreipsime dėmesį į įkapių etninę priklausomybę velyvajame geležies amžiuje ir trumpai apžvelgsime tokius prūsų masinius radinius, kaip metaliniai ir keraminiai indai.

Ar galima vadinamuoju povikinginiu laikotarpiu (XI a. antroji pusė – XIII a. pradžia) tapatinti tam tikrus genties kultūros reiškinius, pvz., laidoseną, įkapes, gyvenseną, ir tos kultūros atstovus? Neabejotina, kad iki XIII a. politinių ir socialinių pokyčių baltų kraštuose daugeliu atvejų tai yra aktualu. Jau XI–XIII a. vakarų baltų genčių kultūrose koegzistuoja tiek stiprūs tų kultūrų indikatoriai, beveik neaptinkami kitų genčių paminkluose, tiek ir bendri kaimyniniams gentims reiškiniai.

Jau iki 1945 m. K. Engelio, W. Gaerte ir W. La Baume'o darbuose buvo nustatyti pagrindiniai prūsų IX–XIII a. kultūros archeologiniai indikatoriai [16, 188–192, Abb. 43, 44, 50;

(10) Galimas daiktas, kad pirmais dviem atvejais mes susiduriame su prūsų Ordino laidosena XIII / XIV–XV a. (ir su velyvomis pagoniško laikotarpio inhumacijomis?). Trečiasis atvejis greičiausiai yra supaprastintas pasakojimas iš XIV–XV a. metraščių apie LDK kunigaikščių (Kestučio, Algirdo ir kt.) laidojimo būdą, taip pat padavimai apie radinius degintinių kapų urnose jau XV–XVI a.

19, 322–347]. Šį darbą pratęsė V. Kulakovas [63, 5–15; 64, 22–41], kuris Zophen (Suvorovo) ir Irzekapinio (Klincovka-1) plokštinių kapinynų pagrindu patikslino ir papildė vokiečių archeologų darbus, sukūrė savo prūsų kapų ir įkapių tipologiją bei chronologiją. Susiedamas gana ankstyvą Birkos ir ankstyvo vikingų laikotarpio Gotlando medžiagą su prūsų laidojimo kompleksais, šis autorius apribojo prūsų degintinių kapų egzistavimą XI–XII a. sandūra [64, 40–41] ir išskyrė X–XI a. kaip pagrindinį jų egzistavimo laikotarpį [66, 271; 69, 208].

L. Thunmark-Nylen pažymėjo, kad Birkos ir Gotlando ankstyvojo vikingų laikotarpio medžiaga yra faktiškai tolygi ir panaši iki tam tikro periodo: ten, kur Birkos medžiaga „bailgiasi“ (apie X a. paskutinį ketvirtį), Gotlando medžiaga teberandama. Pagrindinė datavimo problema kildavo dėl XII–XIII a. pradžios archeologinės medžiagos panašumo į bendrą vikingų laikotarpio materialią kultūrą. Pagal tokią datavimo tradiciją XII a. radiniai dažnai buvo datuojami ne vėliau kaip XI a. viduriu [42, 358].

Tai patvirtina ir L. Thunmark-Nyleno teoriją apie vėlyvą vikingų (ar povikinginių) laikotarpį. Pasak jo, dauguma daiktų, pasirodžiusių X–XI a., egzistavo ir po 1050 m. ir, kaip ir gyvenimo būdas, išliko (Gotlando atveju) iki XIII a. pradžios [42, 358]. Tai turėtų tikti ir X–XIII a. Rytų Baltijos regionui.

Kol kas pagrindiniu prūsų kultūros indikatoriumi laikome dvisluoksnius degintinius kapus, kurie egzistuoja nuo V–VI a. sandūros iki XIII a. pradžios. Ar laidosena gali būti etninio identifikavimo pagrindu? Dažniausiai taip. Vėlyvučiu vikingų laikotarpiu vakarų baltų žemėse suaktyvėjo vidinė migracija, kuri buvo susijusi su kuršių pastūmimu į lybių ir žiemgalių teritorijas, prūsų (Sembos-Notangos genčių kultūros) judėjimu į Prėgliaus vidurupį ir į pietus nuo Pasargės upės [54, 89–90; 67, 41]. Visa tai atsiskleidžia vietinių ir atkeliavusių genčių materialioje kultūroje ir papročiuose, ir pavyzdžiu čia galėtų būti žiemgaliai. XI / XII–XIII a. degintiniai kapai žiemgalių teritorijoje ilgai buvo laikomi kuršių kapais [45, 55]. Tačiau paskutiniai E. Vasiliausko tyrimai rodo, kad tai gali būti žiemgalių kapai, kurių atsiradimui įtakos turėjo kuršių, vėliau lietuvių XII–XIII a. laidojimo papročiai ir kultūra [44, 15–17]. Jeigu Sembos pusiasalyje kol kas nerandame vėlyvojo geležies amžiaus kuršių kapų, ar tai gali reikšti, kad kuršiai čia negyveno? Ar galėjo pietų kuršių genčių atstovai, tarnaujantys, kaip spėjo V. Kulakovas [69, 207–208], prūsų kariaunoje, laidoti savo mirusiuosius pagal prūsų papročius – dvisluoksnėse kremacijose su žirgo palaidojimais ar prūsų *Aschenplatz*? Sprendžiant iš dabartinių tyrimų – ne, tačiau šį klausimą reikia ištirti atskirai.

X–XIII a. prūsų degintinių kapų pagrindinės įkapės yra aprašytos ir klasifikuotos W. Gaerte, C. Engelio ir W. La-Baumėo, po 1970 m. – V. Kulakovo, K. Skvorcovo ir kitų autorių [19; 16; 63, 65; 79; 82]. Iš pastarojo dešimtmečio darbų, skirtų X–XIII a. prūsų radinių tipologijai, galima išskirti L. Efremovo straipsnius apie X–XII a. prūsų žiesticeramiką ir to paties autoriaus 2010 m. apgintą disertaciją „V–XIII a. prūsų keramika“ [59; 60], V. Novikovo prūsų žirgo ir raitelio X–XIII a. aprangos statistinę analizę bendraautorinėje monografijoje *Povarovkos kapinynas X–XIII a.* [72], K. Skvorcovo monografijos *Mitino kapinynas V–XIV a.* dalį, skirtą perkasos Nr. 47 XI–XII a. radinių tipologijai [79, 80]. V. Kulakovo darbuose apie prūsų plokštinių kapinynų Klincovkos-1 (Irzekapinys) ir Kovrovo (Dollkeim) X–XII a. sklypus daugiausia pateikiama pačių nekropolių medžiagos jos išsamiau neanalizuojant [66; 68]. Paskutiniai šio straipsnio autoriaus darbai taip pat skirti kuršių ir prūsų XI–XIII a. bendrų papuošalų ir ginklų rūšių analizei, tipologijai ir iš dalies chronologijai patikslinti [82, 83].

Tarp papuošalų vyrauja įvairių tipų pasaginės segės, iš kurių 2004–2008 m. archeologiniuose tyrimuose gausumu išsiskyrė segės žvaigždiniais galais ir žiedinės segės rantytu lankeliu – prūsams būdingiausi XI–XII a. radiniai. Vis dažniau aptinkamos juostinės ir kitų

tipų zoomorfinės, geometriniu ornamentu padengtos apyrankės [82, 182–184]. Prūsų teritorijoje dabar randama beveik čia nežinomų vėlyvų laiptelinių segių fragmentų (IV tipo pagal A. Bliujienę, A–C tipų pagal R. Spirgį) [8, 99; 36, 69–70] (2 fragmentai) (11), kryžinių smeigtukų fragmentų [82, 181–182, 185] (12 pav.).

12 pav. XI–XIII a. laiptelinių segių, rastų prūsų teritorijoje, fragmentai: 1 – atsitiktinis radinys, Luninas (Sanditten); 2 – atsitiktinis radinys, buv. Ekritten rajonas

Kaip ir ankstesniais laikais, ypatingą vietą X–XIII a. prūsų palaidojimuose užima įvairių tipų indai. Dažniausiai tai – žiesti puodai, kurių kiekis nuo XI a. sparčiai daugėja (lipdyti puodai aptinkami rečiau), ir žalvariniai „bažnytiniai“ indai-dubenys.

Vieni būdingiausių prūsams radinių yra vadinamieji „Hansaschüssel“ tipo bronziniai indai (lėkštės ir dubenys), kurių smulkių fragmentų, rečiau ir beveik sveikų, randama kiekviename kapinyne ar ant jų arimo metu suardyto paviršiaus. Tarp paskutinių radinių išskiria Šoseinoje kapinyne rastų dviejų tokių bronzinių lėkščių, ornamentuotų angelų atvaizdais, dugno dalys. Iš viso 2007 m. smėlio karjero apardyto Šoseinoje kapinyne teritorijoje buvo rasta apie 20 tokių indų fragmentų. Geroiskoje-5 kapinyne viršutiniai kapų sluoksniai arimo metu buvo labai stipriai suardyti ir daugeliu atvejų neišliko, todėl iš 83 (12) 2003–2004 m. ištirtų X–XII a. kapų buvo rasta tik 7 bronzinių indų fragmentų [62]. Panaši padėtis yra Aleikos-3 kapinyne: keletas bronzinių dubenų fragmentų buvo rasta ant suardytų kremacijų paviršiaus [76, 77]. Daugiausia bronzinių indų ir jų fragmentų aptikta 1977–1986 m. V. Kulakovo tyrinėjame Klincovkos-1 (Irzekapis) kapinyne. Iš 124 (13) nuodugnai ištirtų

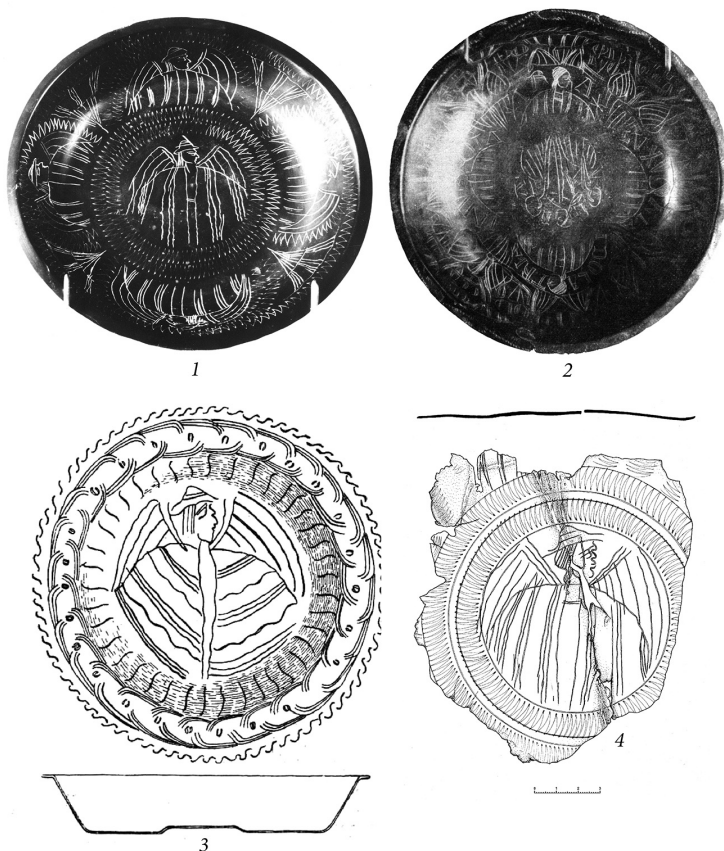
(11) Dar vienos tokios segės fragmentas yra žinomas iš prieškario Bludau kapinyne tyrimų [7, 243–244].

(12) Iš viso kapinyne buvo ištirti 122 laidojimo kompleksai, iš kurių 32 yra stipriai suardyti ūkinės veiklos, o 7 priklauso Tautų kraustymosi laikotarpiui.

(13) V. Kulakovas nurodo Klincovkos-1 (Irzekapis) kapinyne 168 kompleksus (164 numeriai); iš jų 7 objektai nebuvo aprašyti arba nėra kapai. Taigi čia aptikta 135 dvisluoksnių kremacijų ir 6 „žirgų“ kapai, taip pat 20 vienasluoksnių kremacijų. Iš viso 161 ištirtas kompleksas – 13-oje neaptikta įkapių kremacijų sluoksniuose, o dar 24 – tik viena kita skurdi įkapė (keramikos ar geležinio dirbinio fragmentas). Taigi statistiniams tyrimams tinka 124 laidojimo kompleksai.

kapų, kurių dauguma priklausė X / XI–XII a., bronzinių indų fragmentų ir jų profilių buvo rasta 37 šio laikotarpio kapuose, kelios dešimtys šių indų fragmentų kaip atsitiktiniai suardytų kapų radiniai buvo rasta ant kapinyno paviršaus [66, 213–271], ir tai sudarė apie 30 % bendro komplektinių kapų skaičiaus. Paskutinių archeologinių sezonų Sembos pusiasalyje tyrimai rodo, kad spalvotojų metalų dirbiniai (tarp jų ir bronziniai dubenys) prūsų kremacijose buvo dedami aukščiau geležinių – viršutiniame lygyje. Geležiniai daiktai (dažniausiai ginklai) buvo dedami žemiau, todėl dažniau randami *in situ*.

Dažniausiai XI–XIII a. prūsų degintiniuose kapuose randama bronzinių indų fragmentų. Panašaus dydžio kaip Šoseinoje kapinyne rastieji indų fragmentai žinomi iš prieškarū tyrinėto Ekritten kapinyno degintinių kapų Nr. 1, 2. Sveikų bronzinių indų radiniai prūsų teritorijoje žinomi iš prieškarū kasinėjimų Dollkeim, Schulstein, Bludau, Weidehnen kapinyuose. Bronzinių indų fragmentų aptikta kitose Sembos vietovėse: Craam, Grebieten, Gr. Friedrichswalde, Laptau [5, 37, Abb. 125; 7, 246–247; 17, Taf. XII; 19, Taf. XIV]. Ornamentuotų bronzinių indų fragmentų rasta ir Povarovkos kapinyne. Iš viso čia buvo rasta daugiau negu 10 tokių indų fragmentų, 2 iš jų – degintiniuose kapuose [72, 150, 189, 327]. Visa bronzinė lėkštė aptikta Galindų teritorijos piliakalnyje prie buvusio Gr. Neuhoff (Filipowce, Ketrzyno r.) [1, 156, Rys. 82] (13 pav.). Tokie indai dažniausiai datuojami

13 pav. Bronziniai indai ir jų fragmentai, rasti prūsų teritorijoje: 1 – Dollkeim (Kovrovo) R. Grenzo archyvas; 2 – Filipowce, Ketrzyno r. [1, Rys. 82]; 3 – Schulstein [7, Abb. 93]; 4 – Šoseinoje (autorius piešinys) [78]

XI–XIII amžiumi. Daugelį jų pagamino Vakarų ir Šiaurės Europos meistrai [58, 55–56; 79, 135]. Didelis bronzinių indų kiekis XI–XII / XIII a. prūsų kapuose teoriškai gali liudyti vietinės jų gamybos (paprasčiausių, neornamentuotų) egzistavimą [12, 328; 63, 34].

Dažną tokių indų tarp įkapių paplitimą kai kurie autoriai sieja su galimu jų panaudojimu laidojimo ritualų metu [58, 57]. Manoma, kad tokie bronziniai indai prūsų laidojimo ceremonijose atlikdavo „laikinos urnos“ vaidmenį (juose sudeginto žmogaus palaikai buvo perkeliami iš laidojimo laužo į kapo duobę) ar tapdavo ritualiniais aukojimo indais [63, 34; 67, 300], tačiau šiam teiginiui patvirtinti dar trūksta faktų. Rasti bronzinių indų fragmentai gali turėti (arba ne) buvimo ugnyje pėdsakų. Jie buvo dedami sveiki ar iš anksto laužomi laidojimo ritualo metu.

Greičiausiai tokie bronziniai indai pasiturinčių prūsų buvo naudojami kasdieniniame gyvenime [27, 324]. Didelis „bažnytinių“ indų kiekis prūsų kremacijose rodo, kad tai buvo gana įprasta XI–XIII a. įkapė. Kita vertus, tai importuotas ir gana brangus daiktas, prieinamas visų pirma prūsų karių ir pirklių luomams, turintiems ryšių su Lenkija ir Šiaurės Vokietija.

Mintį apie bronzinių indų buvimą prūsų kapuose kaip prabangių įkapių požymį pirmiausia patvirtina prūsų griautinių kapų radiniai, pvz., Schuditten kapinyno kapas Nr. 36, datuotas Liubeko miesto XIV a. spausdintu brakteatu [6, 55]. Panašaus bronzinio indo fragmentas yra žinoms iš Ekritten griautinio kapo Nr. 12, datuoto 1100–1200 m. [23, 85]. Bronzinių indų radiniai iš griautinių kapų žinomi ir kitų kultūrų teritorijose: indas su angelo atvaizdu tarp kitų negausų įkapių figūruoja XIII a. griautiniame kape iš Kijevo [73, 124].

Taigi bronziniai „bažnytiniai“ indai yra viena būdingiausių įkapių XI–XIII a. prūsų palaidojimuose – naudoti kasdieniniame prūsų elito gyvenime jie lydėjo savininkus ir anapilin. Reikia pažymėti, kad bronzinių indų reikšmė prūsų laidojimo ritualuose nėra pakankamai iširta.

Įdomu, kad tarp kitų gana turtingų baltų genčių, kuršių ir žiemgalių, tokių bronzinių indų radinių nėra žinoma (14). Tai rodo išskirtinius prūsų prekybinius ryšius su Vakarų Europa. Galbūt bronzinių indų „gabenimo“ keliai baigdavosi XI–XII / XIII a. prūsų žemėse. Tad kol kas galime kalbėti apie bronzinius „bažnytinius“ indus baltų kultūros kontekste kaip apie ryškiausių prūsų kultūros bruožą.

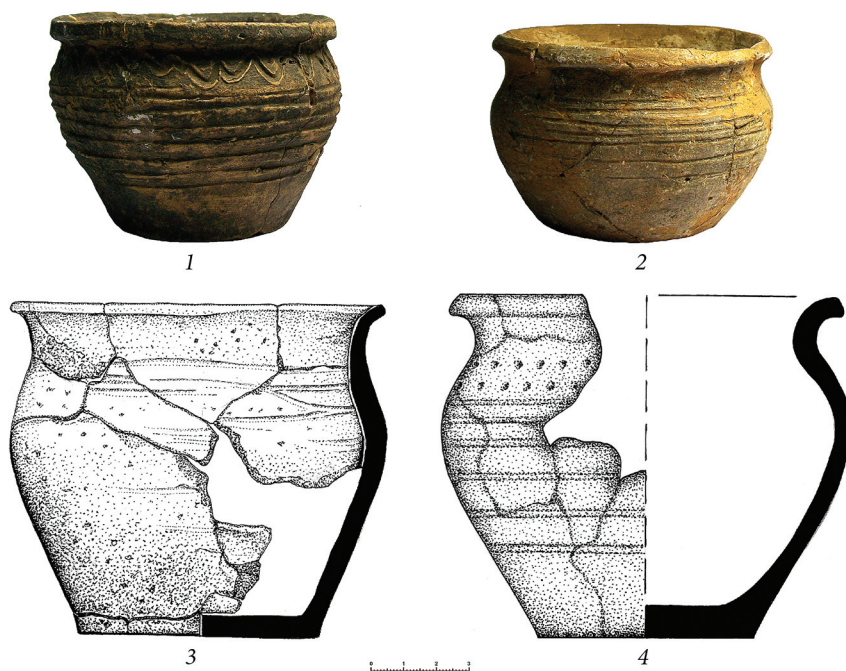
Viena būdingiausių XI–XII / XIII a. prūsų įkapių yra keraminiai indai. Dažniausiai tai yra žiesti puodai, formuoti ant sukamosios lentelės, arba lipdyti puodai, kurių kapinynuose XI–XIII a. nuolat mažėja.

Klincovkos-1 (Irzekapinis) kapinyno dvisluoksnėse kremacijose rasta nuo 1 iki 6 puodų fragmentų (iš viso iki kelių dešimčių), rečiau sveikų formų. Iš 148 X–XII a. kremacijų su įkapėmis viršutiniuose sluoksniuose žiestų puodų ir jų fragmentų buvo rasta 92 kapuose, ir tai sudarė apie 62,2 % minėto kapų skaičiaus, arba 57,1 % viso čia aptikto 161 laidojimo komplekso. Lipdyti puodai ir jų fragmentai, kurių forma, pasak V. Žulkaus, atitinka A-2:b ir A-3:b-c tipus, rasti Klincovkos-1 24 kapuose (15 % bendro kapų skaičiaus). Kartais lipdyti puodai randami kartu su žiestais puodais ar jų fragmentais [66, 213–271].

2007 m. tyrinėtame Aleikos-3 kapinyno 100 m² plote 29 iš 34 kapų rasta nuo 1 iki 6 skirtingų žiestų puodų ir jų fragmentų (85,3 %), 5 kapuose rasta lipdytų puodų ir jų fragmentų (14,7 %). Kapuose Nr. 501, 505 ir 509 kartu su kitų sudaužytų puodų fragmentais buvo rasta

(14) Kelios bronzinės „bažnytinės“ lėkštės yra žinomos iš Rygos senamiesčio tyrinėjimų [15, Taf. 16; 58, 135–137].

sveikų žiestų puodų [77]. Pagal formą ir dekorą daugumą Aleikos-3 kapinyne rastų žiestų puodų galima priskirti V. Žulkaus išskirtiems B-1:a ir B-1:b tipams, ten rastų lipdytų puodų fragmentai atitinka V. Žulkaus A-2–3 tipus. Šio kapinyno keraminė medžiaga yra panaši į rastą Klincovkos-1 kapinyne (14 pav.).

14 pav. Žiestų puodai iš XI–XII a. prūsų kapinynų: 1 – Klincovkos-1 (Irzekapis) kap. Nr. 31 (autorius nuotrauka); 2 – Klincovkos-1 (Irzekapis) kap. Nr. 56 (autorius nuotrauka); 3 – Aleikos-3 kap. Nr. 505 (O. Homiakovos piešinys) [77]; 4 – Geroiskoje-5 (Eislithen) kap. Nr. 78 [62]

Geroiskoje-5 kapinyno viršutiniai kapų sluoksniai labai stipriai suardyti arimo metu ir jų įkapės dažniausiai neišliko. Iš 83 2003–2004 m. ištirtų kapų (dauguma jų priklauso XI–XII a.) tik 16-oje kapų (15) rasta keramikos (19 %); iš jų 9 kapuose rasta žiestų puodų fragmentų (iki 5), viename kape (Nr. 7) – visas puodo profilis. Trijuose kapuose rasta lipdytų puodų šukių, dar 5 kapų keramikos rūšis nėra aiški [62].

Įdomus yra Povarovkos kapinyno pavyzdys: čia, tyrimų autorių nuomone, vėlyvajame geležies amžiuje koegzistuoja degintiniai ir griautiniai kapai. Iš viso 1989–1992 m. buvo ištirtos 38 dvisluoksnės kremacijos, 24 vienasluoksnės kremacijos ir 18 griautinių kapų [72, 23–88]. Dažniausiai visuose trijų tipų kapuose randama 2–3 puodų fragmentai (16). Lipdytų ir žiestų puodų fragmentų kartu aptinkama visų tipų kapų sluoksniuose [72, 344–346]. Iš 62 degintinių kapų žiesti ir lipdyti puodai bei jų fragmentai buvo rasti 32 kapuose [72, 23–68, 97–254], ir tai sudarė apie 50 % bendro kapų skaičiaus. Iš 18 griautinių kapų 7-e rasta keletas

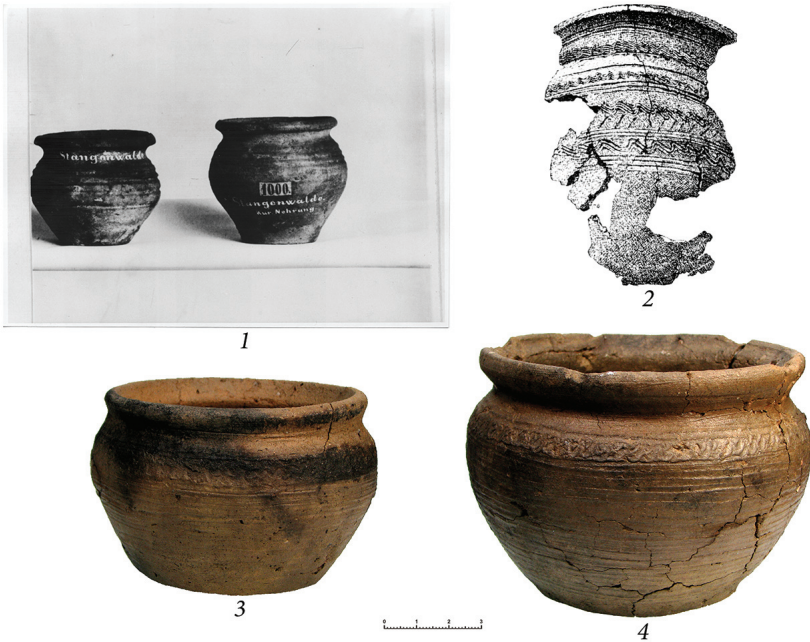
(15) Degintiniai kapai Nr. 2, 37, 38, 39, 78, 81a, 81b, 81v, 108 (žiesta keramika); 2, 9, 15 (lipdyta keramika); 3, 6, 7, 10, 86 (neaišku).

(16) Iki 50 fragmentų degintinių kapų atveju (Kap. LI) ir iki 20 fragmentų griautinių kapų atveju (Gr. kap. 17) [72, 73, pav. 224–227].

žiestų puodų profilių ir jų fragmentų, tik griautiniame kape Nr. 17 (su XII / XIII a. pentiniais) kartu su žiestų puodų šukėmis buvo aptikti ir lipdytų puodų fragmentai (iš viso apie 20) [72, 269–298]. Netiesiogiai tai gali liudyti vėlesnį šių griautinių kapų datavimą, lyginant su degintiniais kapais. Kai kurie sveiki žiestų puodų egzemplioriai buvo rasti kapinyno teritorijoje už laidojimo kompleksų ribų, tarp jų ir miniatiūrinis žiestas puodukas iš židinio (?) (kv. A/2–3) (22, 345), dydžiu ir forma panašus į puodą iš Klincovkos-1 kapinyno kapo Nr. 56 (KГOM 175672.62) ir greičiausiai datuojamas XI–XII amžiumi. Taigi iš 80 Povarovkos kapinyno degintinių ir griautinių kapų žiestų ir lipdytų puodų buvo rasta 39 kapuose, ir tai sudarė apie 50 % bendro kapų skaičiaus.

Berezovkos kapinyno XI–XII a. sklypo kremacijose aptikta nuo 3 iki 21 fragmento lipdytų ir žiestų puodų. Dažniausiai pavyksta nustatyti tik angos ar dugno formą. Tik vieno lipdyto puodo iš kapo Nr. 107 profilis yra rekonstruotas [20, 423–424, Abb. 25] – šį nedidelį puodą sąlyginai galima priskirti V. Žulkaus išskirtam A-2:b tipui.

Mitino kapinyno palaidojimuose Nr. 403 ir 406 surasti tik du jau XIII / XIV a. žiesti puodai [79, 134–135; 80, 778, 786]. Pagal savo formą (suapvalintas angos pakraštėlis), gamybos būdą ir dekorą jie artimesni prūsų Ordino laikotarpio nekropolių radiniams (Shtangenwalde, Kunterschtrauch) (15 pav.).

15 pav. Žiesti puodai iš XIII–XIV a. prūsų kapinynų: 1 – Stangenwalde (R. Grenzo archyvas); 2 – Kunterschtrauch [13, Abb.1]; 3 – Mitino (Stantau) kapas Nr. 403 (autoriaus nuotrauka); 4 – Mitino (Stantau) kapas Nr. 406 (autoriaus nuotrauka) [80, 778, 786]

Kovrovo-Dollkeim kapinyne iš 34 1992–2002 m. ištirtų kapų, priklausančių X–XII a., lipdytų ir žiestų puodų fragmentų rasta tik 12-os kapų viršutiniuose sluoksniuose, ir tai sudarė 35 % bendro šio laikotarpio tyrinėtų kapų skaičiaus. Apie 15 fragmentų aptikta suardytų kremacijų viršutiniuose sluoksniuose [68, 14–66, 133–308]. Šis paminklas buvo

stipriai suardytas nuo 1975 m. čia veikiančio smėlio karjero ir kitos ūkinės veiklos, todėl jo statistiniai duomenys nėra galutiniai (17).

Kl. Kaupo kapinyne buvo ištirtas 26 m² plotas su didele dvisluoksnių kapų koncentracija (*Aschenplatz*). Šiame plote atidengta 11 kapų, iš kurių tik 5 buvo visiškai ištirti. Kai kuriuose kapuose (Nr. 24, 26, 30) ir visame ištirto ploto viršutiniame sluoksnyje buvo rasta daug žiestų ir keletas lipdytų puodų fragmentų. Žiestų puodų fragmentai labiausiai atitinka V. Žulkaus išskirtą B-1:b tipą [69, 194–199; 70, 7, рис. 1–2]. Daugelis keramikos radinių buvo aptikta atsitiktinai, todėl nustatyti vieno ar kito radinio priklausomybę tam tikram laidojimo kompleksui, deja, neįmanoma.

Žinomiausi žiestos keramikos pavyzdžiai iš prieškariu tyrinėtų prūsų X–XIII a. kapinynų yra iš Bludau (kapai Nr. 24, 71), Ekritten (kap. Nr. 4, 6, 10), Friedrichsberg, Laptau (kap. Nr. 15), Löbertshof, Moditten, Nastrehnen, Schuditten, Transau (kap. Nr. 23, 27–28), Schulstein vietovių [17, Taf. XII; 6, 50–57, Abb. 22, 24–25; 7, 168, 228, 245, Abb. 49,73, 89–90; 19, 328, Abb. 262, 263], jau nekalbant apie Ordino laikotarpio prūsų nekropolis. Prieškario prūsų žiestos keramikos tyrimus iš dalies apžvelgė I. Mirkowska, L. Efremovas ir K. Skvorcovas [25, 317–327; 59, 47–61; 79, 134–135].

Kaip pažymėjo L. Efremovas, prūsų kapinynų žiesti puodai turi analogijų ir gyvenviečių medžiagoje. Jis analizavo 62 žiestų puodų egzempliorius (37 sveiki) iš 14 plokštinių kapinynų [60, 185]. Pasak L. Efremovo, dauguma prūsų kapinyuose rastų žiestų puodų ir jų fragmentų priklauso II–III tipams [60, 186–191], kurie visiškai atitinka V. Žulkaus išskirtus B:1–2 tipus [55, 299–302]. Žiesti puodai ir jų fragmentai, 1949–1951 m. rasti Gračevkos (Craam), Logvinovo (Medenau) prūsų piliakalniuose ir N. Krenkės 2010 m. tyrinėtoje Romanovo (Pobethen) gyvenvietėje, rodo jų artimumą kuršių Palangos ir Žardės gyvenviečių keramikai.

Išanalizavusi 19-os pietų kuršių kapinynų degintinių kapų keraminę medžiagą A. Bliujienė nustatė, kad žiestų ir lipdytų puodų fragmentų surasta tik 28 % kuršių kremacijų. Dauguma žiestų puodų, rastų kuršių degintiniuose kapuose, pagal V. Žulkaus klasifikaciją priklauso B tipui [9, 157–160; 10, 88]. Sveiki žiesti puodai kuršių XI–XIII a. degintiniuose palaidojimuose pasitaiko itin retai. Tik keturiuose XI–XIII a. kuršių degintiniuose palaidojimuose buvo rasti sveiki žiesti puodai: Kviečių (kapas Nr. 1, **urna**), Ėgliškių-Andulių (kapas Nr. 11, **urna**), Palangos (kapas Nr. 280, buvo padėtas ant kaulų), Palangos vietovėse (kapas Nr. 340, rastas tarp kitų įkapių) [22, 280–281, 311–313, 335–340] (18). Jau minėjome, kad, kaip ir kuršių degintiniuose palaidojimuose, prūsų kapuose randama iki kelių dešimčių skirtingų žiestų puodų fragmentų, tik prūsų kapų su žiesta keramika yra kur kas daugiau – vidutiniškai 50–70 % prūsų kremacijose ir 28 % visų tipų puodų kuršių degintiniuose kapuose. Kapinynai skiriasi priklausomai nuo kapinyno būklės prieš tyrimus, ištirto ploto ir kapų skaičiaus. Pavyzdžiui, iš 161 tirta Klincovkos-1 kapinyno X–XIII a. palaidojimo buvo rasta tik 12 viso profilio, iš jų 10 visiškai sveikų žiestų puodų, dažniausiai miniatiūrinių [66, 213–271] (19). Jau buvo minėta, kad Geroiškoje-5 kapinyno kape Nr. 78 buvo rastas tik vienas sveikas žiestas puodas [62]. Aleikos-3 kapinyne iš 29 kapų su gausia

(17) Archeologų nepaliesiti Dollkeim-Kovrovo miško zonos laidojimo kompleksai yra stipriai nukentėję nuo „juodųjų“ kasinėtojų veiklos.

(18) Sveiki žiesti puodai taip pat yra žinomi iš Slengių kapinyno (A. Bliujienės informacija). Vienas žiestas puodas-urna (su kalcinuotais kaulais) yra žinomas iš Ramučių kapo Nr. 205c (R. Grenz Archiv, Bd. 96).

(19) KГOM 12132.335 (kap. Nr. 40); 12131.55 (kap. Nr. 40); 12132.336 (kap. Nr. 41); 17567.64 (kap. Nr. 85); 12409.34 (kap. Nr. 65); 11168.12 (kap. Nr. 4); 17567.62 (kap. Nr. 56); 17567.63 (Kap. Nr. 64); 12132.266 (kap. Nr. 31); 12409.33 (kap. Nr. 64); 12131.28 (kap. Nr. 130); 12131.29 (kap. Nr. 130).

žiesta keramika sveiki ar rekonstruojami puodai buvo rasti tik dviejuose degintiniuose palaidojimuose – kapuose Nr. 505 ir Nr. 509 (2 puodai) [77].

Bendras prūsų ir kuršių kultūros mirusiųjų deginimo paprotys XI a. antrojoje pusėje–XIII a. pradžioje su sudaužytais keraminiais indais rodo nevienodą kiekį panaudotų keraminių indų abiejų genčių ritualuose. Nors paprotys sąmoningai gadinti metalinius daiktus ir daužyti puodus yra būdingas visoms vidurio ir pietryčių Baltijos jūros regiono kultūroms, kur ankstyvaisiais viduramžiais įsigalėjo mirusiųjų deginimo papročiai [10, 90], labai didelis keraminių ir ypač žiestų puodų bei jų fragmentų kiekis XI–XIII a. prūsų kremacijose yra vertas atskiro mokslininkų dėmesio. Ar prūsų laidojimo papročiai ir su jais susijusios įkapės bei ritualai turėjo įtakos kuršių vėlyvojo geležies amžiaus kultūrai, žinant, kad abi gentys nuo romėnų laikų savo palaidojimuose naudodavo įvairios paskirties keraminius indus skirtingiems tikslams? [10, 81–96; 60]. Prūsai ir jų Sembos-Notangos kultūros pirmtakai savo mirusiuosius degindavo nuo II a. ir baigiantis XIII a., pietų kuršių žemėse kremacijos paprotys įsigali tik XI a. viduryje [53, 162]. Galbūt kai kuriems kuršių papročiams, susijusiems su mirusiųjų deginimu, turėjo įtakos ne tik tokie bendri Pietryčių Baltijos jūros regiono reiškiniai, kaip „Ostseekeramik“ ir įkapių gadinimas, bet ir gausus keraminių bei kitų indų panaudojimas prūsų laidojimo ritualuose XI–XIII amžiuje. Prūsų ir kitų vakarų baltų XI–XIII a. žiastos ir lipdytos keramikos tyrimai, kapinynų ir gyvenviečių keraminės medžiagos palyginimas yra svarbūs kaimyninių genčių kultūrų lyginamajai analizei.

Gausybė žirgų aprangos ir ginklų radinių XI–XIII a. prūsų nekropoliuose liudija prūsų visuomenės aktyvumą ir nepriklausomybę nuo kitų politinių jėgų šiuo laikotarpiu. Socialine prasme tokios įkapės labiausiai tiktų prūsų karo elitui ir laisviesiems bendruomenininkams, aktyviai dalyvavusiems vidiniuose ir išoriniuose konfliktuose. Norint patikslinti šių radinių tipologiją ir datavimą, reikia ištirti kiekvieno statistiniams tyrimams prieinamo prūsų kapinyno žirgų ir raitelio aprangos reikmenis ir ginklus.

IŠVADOS

2004–2008 m. archeologiniai tyrinėjimai Sembos pusiasalyje ir Notangos teritorijoje mūsų žinias apie prūsus ne tik papildė unikaliais radiniais ir įprasta medžiaga, bet ir atskleidė XI–XIII a. prūsų materialios kultūros ir laidosenos (įkapių prasme) artimumą kuršių, skalvių, lamatų, žiemgalių, žemaičių ir kitoms baltų kultūroms. Tai liudija papuošalų komplektai, ginkluotė, kartais laidojimo papročių ir įkapių derinys, pavyzdžiui, prūsų ir kuršių XI–XII a. kremacijoms būdingos pasaginės segės žvaigždiniais galais.

Nagrinėdami prūsų *Aschenplatz* reiškinį priėjome išvadą, kad jis greičiausiai susiformavo XI–XII a. sandūroje (ar XII a. pirmojoje pusėje) dėl tam tikrų socialinių pokyčių prūsų visuomenėje. Dvisluoksnių kremacijų su žirgų palaidojimais koncentracija tam tikruose atskiruose plokštinių kapinynų plotuose tikriausiai atspindi prūsų elito vidinius pokyčius. Galbūt XII a. pirmojoje pusėje vakarų baltų areale, pavyzdžiui, tarp kuršių ir galindų, būta panašaus karinio elito susivienijimo – tą liudija kuršių Griežės kapinyno ir galindų Czarny Las kapinyno grupiniai kapai, nors jų įrengimo aplinkybės gali būti skirtingos [22, 366–375; 43, 75–78; 47, 268–285]. Reikia pažymėti, kad kaip sembų *Aschenplatz* pateikti Aleikos-3, Kl. Kaupo ir kiti iki 1944 m. tyrinėti kapinynai nėra grupiniai kapai – tai individualūs palaidojimai, įrengti arti vienas kito.

Aptardami vėlyvojo geležies amžiaus prūsų griautinius kapus svarbiausia jų atsiradimo priežastimi laikome XII–XIII a. sandūros prūsų visuomenės pokyčius, kuriems visų pirma turėjo įtakos Vakarų Europos (Lenkijos) kultūra ir religija. XII a. prūsų biritualizmo

problemą, iškeltą V. Kulakovo [63, 21–22], reikia papildomai tirti. Teoriškai galima kalbėti apie retus prūsų inhumacijos atvejus XI–XII a. sekant Gotlando ir Lenkijos Pamaro regionų įtaka, bet šiai idėjai patvirtinti kol kas nepakanka duomenų. Minėtas Ekriten griautinis kapas Nr. 12, W. La Baume'o datuotas 1 100–1 200 m., gali būti ir ankstesnis, bet jo įkapės yra dažnos prūsų laidosenoje iki XIII amžiaus.

Kalbant apie tokį gentinės kultūros identifikatorių, kaip laidosena, laidojimo papročiai, negalima pamiršti spartaus „globalizavimo-europeizavimo“ proceso vakarų baltų kraštuose povikinginiu laikotarpiu – vidinės migracijos, pasienių kultūrų suartėjimo (kuršių ir žiemgalių atvejis), Vakarų ir Šiaurės-Vakarų Europos prekybos ir importo įtakos. Dvisluoksnės kremacijos prūsų etninėse teritorijose ir ypač už jų ribų, kaip ir Marvelės kapinyne atveju [4, 109], nebe pagrindo laikomos svarbiausiu prūsų vėlyvojo geležies amžiaus kultūros indikatoriumi. Vis dėlto kitų vakarų baltų, jau turėjusių kremaciją ir gyvenusių (tarnavusių) prūsų teritorijoje ar netoli jos, nuolat veikiamų prūsų kultūros, laidosena teoriškai gali keistis.

Masinės įkapės labiau nei unikali archeologinė medžiaga atskleidžia bendras tam tikro genties socialinio ir kultūrinio vystymosi savybes ir tendencijas: genties ar visuomenės ekonominę padėtį, naujovių ar importo paplitimo mastą, į kaimyninių genčių panašių dirbinių ar analogijų paplitimą, to laikotarpio „madą“. Iš prūsų XI–XIII a. laidojimo indų matyti, kad įkapės gali būti „statusinės“ (bronziniai dubenys) ar būdingos visiems luomams (keraminiai, daugiausiai žiesti, puodai). Sprendžiant iš didelio kiekio indų prūsų degintiniuose kapuose, šie dirbiniai buvo svarbūs ne tik statuso, ritualo bet ir kasdienybės kontekste.

Stripsnyje neaptarėme prūsų XI–XIII a. kapų su ginklais ir kariaunos problemos, nes tai yra atskiro išsamaus tyrimo uždavinys. Paskutinių archeologinių tyrimų kontekste yra aktuali prūsų ir kuršių vėlyvojo geležies amžiaus kapų su ginklais ir žirgo apranga, turinčių tarp įkapių verpstukus ar miniatiūrinius audimo įrankius, lyginamoji analizė. Tiriant vėlyvajam ar povikingų laikotarpiui priklausančias prūsų įkapes išskyla kultūrinių įtakų klausimas. Jeigu Skandinavijos ar Vakarų Europos kultūrinė įtaka vakarų baltų kultūrai yra pakankamai iširta ar tiriama, tai to laikotarpio „rytų“ kultūrinė įtaka, pvz., ankstyvų rusų kunigaikščių ir klajoklių, vakarų baltų tyrimuose teuzima labai mažai vietos. Kai kurie prūsų ginkluotės tipai ir potipiai turi artimų analogijų su rytų slavų kunigaikštysčių XI–XII a. medžiaga (žr. A. Kirpičnikovo darbus). Prūsų elito gyvenimo ir kariavimo būdas iš dalies yra artimas polovcų (kumanų) vėlyvojo geležies amžiaus kultūrai (20).

XI–XIII a. prūsų paminklų archeologiniai tyrinėjimai yra svarbūs vakarų baltų ir kitų kaimynų kultūroms. Pietų Kuršo, Lenkijos, Gotlando ir šio laikotarpio „rytų“ kultūros įtaka, papildanti prūsų kultūrą, jos savitumas ir poveikis regiono procesams kartu leidžia suvokti prūsus kaip neatskiriamą Baltijos regiono istorijos dalį. Klausimų yra daugiau nei atsakymų, ir tai įkvepia ne vieną tyrėjų kartą gilintis į baltų praeitį.

PADĖKA

Autorius nuoširdžiai dėkoja K. Skvorcovui ir N. Zuborevui už suteiktą galimybę pasinaudoti ataskaitų ir asmeninių archyvų medžiaga, C. Von Carnap-Bornheimui ir V. Hilbertui už galimybę dirbti su R. Grenzo ir H. Jankuhno archyvais „Schloss Gottrof“ muziejuje Šlesvige, Audronei Bliujienei už suteiktą papildomą informaciją ir naudingus komentarus, taip pat T. Mahorkinai už pagalbą dirbant Kaliningrado istorijos ir meno muziejaus fonduose.

Gauta 2011 07 20

Priimta 2011 10 ??

(20) Svarbus žirgo vaidmuo visuomenėje, palaidojimai su gausia žirgo apranga, kumyso vartojimas, akmeninių „bobų“ statymas.

Šaltiniai ir literatūra

- [1] ANTONIEWICZ, Jerzy. *Prusowie we wczesnym średniowieczu i zarys ich kultury materialnej. Szkice z dziejów Pomorza*. T. 1. Red. G. Labuda. Warszawa, 1958. S. 121–159.
- [2] *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. 1. Sudarė N. Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų l-kla, 1996. 744 p.
- [3] *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. XVI amžius*. T. 2. Sudarė N. Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų l-kla, 2001. 821 p.
- [4] BERTAŠIUS, Mindaugas. *Marvelė. Ein Bestattungsplatz mit Pferdegräbern. Marvelės žirgų kapinynas*. Bd. II. Kaunas: Kauno technologijos universiteto l-kla, 2009. 390 p.
- [5] BEZZENBERGER, Adalbert. *Katalog des Prussia-Museums im der Nordflügel des Königlichen Schlosses zu Königsberg i. Pr. Die funde aus der Zeit der heidnische Gräberfelder*. Teil II. Königsberg, 1897. 48 p.
- [6] BEZZENBERGER, Adalbert. Gräberfeld verschiedener Perioden bei Schuditten, Kr. Fischhausen. *Prussia*, 1909, H. 22, S. 44–62.
- [7] BEZZENBERGER, Adalbert. Gräberfeld bei Laptau. *Prussia*, 1914, Bd. 23, H. 1, S. 157–180.
- [8] BLIUJIENĖ, Audronė. *Vikingų epochos kuršių papuošalų ornamentika*. Vilnius: Diemedžio l-kla, 1999. 300 p.
- [9] BLIUJIENĖ, Audronė. Pottery in Curonian cremation burials. Some aspects of interaction across the Baltic Sea in the Late Viking Age and Early Medieval Period. *Culture and material Culture. Interarchaeologia*, 2005, t. 1, p. 147–160.
- [10] BLIUJIENĖ, Audronė. Baltų palaidojimų indai, arba kad dūšia nejaustų troškulio ir altkio. *Lietuvos archeologija*, 2005, t. 28, p. 81–96.
- [11] CARLSSON, Anders. *Vikingatida ringspännen från Gotland*. Text och katalog. Stockholm, 1988.
- [12] DŁUGOPOLSKA, Ludgarda. Zdobione misy romanskie z Pokrzywnicy Wielkiej, pow. Nidzica. *Wiadomości Archeologiczne*, 1973, t. XXXVIII, p. 325–329.
- [13] EHRENBERG, Herman; EHRENBERG, Mary. *Katalog des Prussia-Museums im der Nordflügel des Königlichen Schlosses zu Königsberg i. Pr. Die Sammlungen der geschichtlichen Zeit*. Teil III. Königsberg, 1894.
- [14] ENGEL, Carl. Zur Vorgeschichte der Kurischen Nehrung. *Mannus*, 1931, Bd. VIII, S. 99–121.
- [15] ENGEL, Carl. *Führer durch die vorgeschichtliche Sammlung des Dommuseums*. Riga: Kommissionsverlag der Buchhandlung von E. Bruhns, 1933. 79 p.
- [16] ENGEL, Carl.; LA BAUME, Wolfgang. *Kulturen und Völker der Frühzeit in Preußenlande*. Königsberg: Gräfe und Unser, 1937. 291 p.
- [17] HEYDECK, Johanness. Das Gräberfeld von Ekritten, Kr. Fischhausen. *Prussia*, 1890, t. 15, S. 127–131.
- [18] HOLLACK, Emil. *Erläuterungen zur vorgeschichtlichen Übersichtskarte von Ostpreußen*. Berlin: Kommissions-Verlag von Carl Flemming, 1908. 234 p.
- [19] GAERTE, Wilhelm. *Urgeschichte Ostpreußens*. Königsberg: Gräfe und Unser, 1929. 403 p.
- [20] IBSEN, Timo; SKVORZOV, Konstantin. *Das Gräberfeld von Berezovka / Groß Ottenhagen – Ein wiederentdeckter Bestattungsplatz des 1. Jahrtausends n. Chr. im Kaliningrader Gebiet*. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 85. Frankfurt a. M.: Verlag Philipp von Zabern, 2004. S. 379–452.
- [21] KAWIŃSKI, Paweł. Antropologiczna interpretacja staropruskich rytuałów pogrzebowych. *Pomorania Antiqua*, 2009, t. XXII, p. 7–23.
- [22] *Kuršiai. Genties kultūra laidosenos duomenimis*. Baltų archeologijos paroda. *Katalogas / The Curonians. Tribe Culture According to the Burial data*. Baltic Archaeological Exhibition. *Catalogue*. Vilnius: Lietuvos nacionalinio muziejaus l-kla, 2009. 462 p.

- [23] LA BAUME, Wolfgang. Ein spätheidnische Reitergrab mit Helm und verzierter Lanzen aus Ekriten. *Alt-Preußen*, 1940, Jhg. 4, S. 84–87.
- [24] *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*. T. IV: I–XIII a. radiniai. Vilnius, 1978. P. 160.
- [25] MIRKOWSKA, Izabela. Naczynia wczesnośredniowieczne (X–XIII w.) z Półwyspu Sambijskiego w zbiorach museum Warmii i Mazur w Olsztynie. *Archeologia ziem Pruskich. Nieznane zbiory i materiały archiwalne*. Olsztyn, 1999. P. 316–327.
- [26] ODOJ, Romuald. Sprawozdanie z prac wukopaliskowych przeprowadzonych w Równine Dolnej, pow. Ketrzyn. w. 1956–1957. *Rocznik Olsztyński*, 1958, t. 1, p. 117–156.
- [27] OKULICZ-KOZARYN, Łucja. *Dzieje Prusów*. Wrocław: Wydawnictwo FUNNA. 2000. 532 p.
- [28] PEISER, F. E.; LUCKMANN, Otto. Gräberfeld in Splitter, Kr. Tilsit. *Prussia*, 1914, H. 23, S. 362–373.
- [29] RADIŅŠ, Arnis. 10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi. *LVMR* Nr. 5. Rīga: N. I. M. S., 1999. 199 p.
- [30] RICKEVIČIŪTĒ, Kristina. Karmēlavos senkapis (1998–2000 m. tyrinėjimai). *Lietuvos archeologija*, 2003, t. 24, p. 161–228.
- [31] SCHERBING, Carl. Die neusten größer prähistorischen Gräberfunde zu Löbertshof, Kr. Labiau. *Prussia*, 1883, H. 8.
- [32] SCHIEFFERDECKER, Paul. Der Begräbnisplatz bei Stangenwalde. *SPÖG zu Königsberg*, 1871, Jg. 12, S. 42–56.
- [33] *Sēļi / The Selonians*. Baltų archeologijos paroda. Katalogas. Vilnius: Lietuvos nacionalinio muziejaus I-kla, 2007. 279 p.
- [34] SHIROUCHOV, Roman; SKVORSOV, Konstantin. Interpretation of the Images on the Prussian Saddles from Alejka (Kaliningrad region), dated by the 11–12 cc. (abstracts of conference). *Baltic Worldview: from mythology to folklore*. Vilnius, 2009. P. 26–28.
- [35] SKVORTSOV, Konstantin; KHOKHLOV, Aleksander. Findings of saddles from archaeological excavations in Prussian cemetery Aleika-3 in Samland (preliminary publication). *Archaeologia Baltica*, 2009, t. 11, p. 343–346.
- [36] SPIRGIS, Roberts. Neue Zeugnisse von Bewohner des Nordkurlands im Archäologischen Material Rigas. *The Medieval Town in the Baltic: Hanseatic History and Archaeology*. T. II. Tartu, 2002. P. 67–74.
- [37] STADIE, K. Fundberichte. *Ragnit. Prussia*, 1909, H. 22, S. 377–384.
- [38] SVETIKAS, Eugenijus. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės christianizacija XIV a. pab. – XV a. T. 1*. Vilnius: Diemedžio I-kla, 2009. 660 p.
- [39] ŠIMĖNAS, Valdemaras. Blumenavos pilkapynas ir du kapinynai. *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. T. 1. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų I-kla, 2000. P. 188.
- [40] ŠIMĖNAS, Valdemaras. Aisulyčių (Eisliethen) kapinynas. *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. T. 1. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų I-kla, 2000. P. 38.
- [41] TAUTAVIČIUS, Adolfas. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.)*. Vilnius: Lietuvos pilys, 1996. 367 p.
- [42] THUNMARK-NYLÉN, Lena. On Chronology. Die Wikingerzeit Gotlands and some Method-problems. Cultural interaction between East and West. *Archaeology, artefacts and human contacts in Northern Europe*. Stockholm, 2007. P. 358–365.
- [43] VARNAS, Algirdas. Griezės kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1980 ir 1981 m.* Vilnius, 1982. P. 75–78.
- [44] VASILIAUSKAS, Ernestas. *Žiemgala XII a. pabaigoje – XVI a. pradžioje. Kultūriniai procesai*. Daktaro disertacijos santrauka. Klaipėda–Vilnius, 2008. 44 p.

- [45] VAŠKEVIČIŪTĖ, Ilona. Kuršių kapai žiemgalių kapinyne. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. A serija*, 1989, t. 4(109), p. 55–67.
- [46] VAŠKEVIČIŪTĖ, Ilona; CHOŁODINSKIENĖ, Adelė. *Pavirvytės kapinynas (X–XIII amžiai)*. Vilnius: Diemedžio I-kla. 2008. 200 p.
- [47] WRÓBLEWSKI, Wojciech. Ossa Cremata. Obrządek pogrzebowy Galindów we wczesnym średniowieczy w swietle znalezisk na Grodzisku w Szesznie-Czrny Lesie. *Swiatowit*, 2000, t. 43, fasc. B, p. 268–285.
- [48] WRÓBLEWSKI, Wojciech. Aschenplätze – the forgotten burial rituals of the Old Prussians. *Archaeologia Lituana*, 2006, t. 7, p. 221–234.
- [49] ZABIELA, Gintautas. 1998. Laidosena pagoniškoje Lietuvoje. *Lietuvos archeologija*, 1998, t. 15, p. 351–379.
- [50] ZARIŅA, Anna. *Salaspils Laukskolas kapulauks 10.–13. gadsimts*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2006. 463 p.
- [51] *Žiemgaliai / The Semigallians*. Baltų archeologijos paroda. Katalogas. Vilnius: Lietuvos nacionalinio muziejaus I-kla, 2005. 239p.
- [52] ŽALNERIUS, Algirdas. Kauno XVI a. pilies bastėja. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2009 m.* Vilnius, 2010, p. 195–219.
- [53] ŽULKUS, Vladas. *Kuršiai Baltijos jūros erdvėje*. Vilnius: Versus aureus. 2004. 254 p.
- [54] ŽULKUS, Vladas. Kurland. Die Grenzen und die nördlichen Landschaften in 8.–13. Jahrhundert. *Archaeologia Baltica*, 2006, t. 6, p. 89–103.
- [55] ŽULKUS, Vladas. *Palanga in the middle ages. Ancient settlements*. Vilnius: Versus aureus, 2007. 423 p.
- [56] БАКЛАНОВА, Л. А.; ГУСАКО, В. М. Г.; ЗУБАРЕВ, Н. В.; КАЛАШНИКОВ, Е. А.; НИГМАТУЛЛИН, Р. А.; СМИРНОВА, М. Е. Охранные работы Деснинской экспедиции ИА РАН в Калининградской области. *Археологические открытия 2003 г.* Москва: Наука, 2004. с. 14–17.
- [57] ВАЛУЕВ, А. А. Итоги изучения грунтового могильника Альт-Велая. *Проблемы Балтийской археологии*. Калининград: Издательство Калининградского государственного университета, 2003, с. 104–116.
- [58] ДАРКЕВИЧ, В. П. *Произведения западного художественного ремесла в Восточной Европе X–XIV вв.* Москва: Наука, 1966. 148 с.
- [59] ЕФРЕМОВ, Л. А. Прусская гончарная керамика. *Археологические исследования в Калининградской области*. Калининград: Издательство Российского государственного университета им. И. Канта. 2006, с. 47–61.
- [60] ЕФРЕМОВ, Л. А. *Прусская керамика V–XIII вв.* Диссертация на соискание учёной степени кандидата исторических наук. Воронеж, 2010.
- [61] ЗУБАРЕВ, Н. В. Отчёт по охранные археологические исследования грунтового могильника „Геройское-5“ (Eisliethen), связанным со строительством нефтепровода „Кравцовское“-D6“ в Зеленоградском районе Калининградской области в 2003 г. Москва, 2003.
- [62] ЗУБАРЕВ, Н. В. Архив материалов охранных археологических исследований грунтового могильника „Геройское-5“ (Eisliethen) 2003–2004 гг.
- [63] КУЛАКОВ, В. И. Древности пруссов VI–XIII вв. *Археология СССР*. Г1–9. М: Наука, 1990. 168 с.
- [64] КУЛАКОВ, В. И. Хронология пруссов VI–XIII вв. (по материалам могильника Суворово). *Istorija*, 1990, t. 31, с. 3–19.
- [65] КУЛАКОВ, В. И. *Пруссы (V–XIII вв.)*. Москва: Геоэко, 1994. 208 с.

- [66] КУЛАКОВ, В. И. Ирзекапинис. *STRATUM Plus*. Санкт-Петербург–Кишинёв–Одесса, 1999, № 5, с. 211–273.
- [67] КУЛАКОВ, В. И. История Пруссии до 1283 года. *Prussia Antiqua*. Т. 1. Москва: Индрик, 2003. 432 с.
- [68] КУЛАКОВ, В. И. Доллькайм-Коврово. Исследования 1992–2002 гг. *Prussia Antiqua*. Т. 4. Минск: Издательство института истории НАН Беларуси, 2007. 335 с.
- [69] КУЛАКОВ, В. И. Грунтовый могильник Малый Кауп: раскопки и находки. *Archaeologia Lituana*, 2010, t. 11, p. 188–210.
- [70] КУЛАКОВ, В. И. Обзор итогов полевого сезона 2009 г. на могильнике Кауп. *Кауп и Самбия в системе транснациональных контактов (Сборник докладов 3-й Балтийской археологической конференции, посвящённой 30-летию открытия поселения Кауп)*. Калининград: Издательство Калининградского института туризма, 2010, с. 6–12.
- [71] НИГМАТУЛИН, Р. А.; БАКЛАНОВА, Л. А.; КАЛАШНИКОВ, Е. А.; ЗУБАРЕВ, Н. В., ПУЗАКОВА, Г.С.; РАДЮШ, О. А.; СМИРНОВА, М. Е. Работы Деснинской экспедиции на территории Калининградской области. *Археологические открытия 2004 г.* Москва: Наука, 2005, с. 59–61.
- [72] ПРОНИН, Г. Н.; СМИРНОВА, М. Е.; МИШИНА, Т. Н.; НОВИКОВ, В. В. Могильник Поваровка X–XIII вв. (Калининградская область). *Материалы охранных археологических исследований*. Т. 8. Москва: Таус, 2006. 378 с.
- [73] САГАЙДАК, М. А. *Давньо-Київський поділ. Проблеми топографії, стратиграфії, хронології*. Київ: Наукова думка, 1991. 168 с.
- [74] СКВОРЦОВ, К. Н. *Отчёт по раскопкам грунтового могильника Берёзовка-Гросс-Оттенхаген Самбийско-натангийской археологической экспедиции КОИХМ в 2003 г.* Архив ИА РАН. Р. 1. Москва, 2004.
- [75] СКВОРЦОВ, К. Н. *Отчёт по раскопкам грунтового могильника Берёзовка-Гросс-Оттенхаген Самбийско-натангийской археологической экспедиции КОИХМ в 2004 г.* Архив ИА РАН, Р. 1. Москва, 2006.
- [76] СКВОРЦОВ, К. Н. *Отчёт Самбийской Экспедиции ИА РАН по раскопкам грунтового могильника Аллейка-3 Зеленоградского района Калининградской области.* Архив ИА РАН. Р. 1. Москва, 2006.
- [77] СКВОРЦОВ, К. Н. *Отчёт Самбийской Экспедиции ИА РАН по раскопкам грунтового могильника Аллейка-3 Зеленоградского района Калининградской области.* Архив ИА РАН. Р. 1. Москва, 2007.
- [78] СКВОРЦОВ, К. Н. *Отчёт Самбийской Экспедиции ИА РАН по раскопкам грунтового могильника Шоссейное-1 Гурьевского района Калининградской области.* Архив ИА РАН. Р. 1. Москва, 2007.
- [79] СКВОРЦОВ, К. Н. Могильник Митино V–XIV вв. (Калининградская область). *По результатам исследований 2008 г. Ч. 1. Материалы охранных археологических исследований*. Т. 15. Москва: Тверская областная типография. 2010. 302 с.
- [80] СКВОРЦОВ, К. Н. Могильник Митино V–XIV вв. (Калининградская область). *По результатам исследований 2008 г. Ч. 2. Материалы охранных археологических исследований*. Т. 15. Москва: Тверская областная типография. 2010. 806 с.
- [81] ХОХЛОВ, А. Н. Поселения и могильники I-первых веков II тыс. н. э. на территории Самбийского полуострова. *Институт Археологии. Новые полевые исследования*. Москва: Издательство ИА РАН, 2010. с. 73–75.

[82] ШИРОУХОВ, Р. А. Контакты пруссов и куршей X–XIII вв. по археологическим источникам. *Lietuvos archeologija*, 2011, t. 37, p. 167–206.

[83] ШИРОУХОВ, Р. А. К вопросу об отношениях пруссов и куршей в X–XIII в. *Культурное Наследие Восточной Пруссии*. Т. 2. Калининград, 2011, с. 133–145.

ROMANAS ŠIROUHOVAS

New investigations of Prussian cemeteries in the context of Western Balts' culture

Summary

The article deals with the 2004–2008 investigations of late-iron-age Prussian cemeteries. The paper consist of two parts – a catalogue of six cemeteries and an analysis of the main Prussian cultural features that result from these investigations. They are as follows:

1. The problem of the Prussian “Aschenplatz” phenomenon.

This part is devoted to the so-called Prussian group cremation graves. In our opinion, the general number of Sambian “group” cremations over horse burials comprises individual Prussian cremations with horses just situated very close to each other, forming in this way the vision of a vast cremation layer. This is also seen from the Alejka-3 “Aschenplatz” investigations.

2. The issue of Prussian inhumations of the 12th–13th centuries.

There is an idea of the Prussian biritualism as a coexistence of cremations and inhumations in the 12th century. The origin of this problem is described here on the example of newly investigated Prussian inhumations from Alejka-3 and on the basis of archival data. It seems likely that Prussian late iron age inhumations began to appear at the juncture of the 12th–13th centuries, mainly under the influence of Western European culture.

3. The problem of the ethnical identity of Prussian “mass” grave goods in the context of 11th–13th century burial vessels.

The problem of “mass” grave goods, or artifacts, discussed here, such as “Hansschüssel” bronze plates and pottery, found in Prussian graves of the 11th–13th centuries, and their place and identity in the culture of Prussians and Western Balts is discussed.

Archaeological data of the newly investigated Prussian cemeteries of the 11th–13th centuries provide a lot of new material for exploring and analysing the culture of Western Balts. A comparison of the newly obtained data with old sources and materials from the last decades of archaeological fieldwork and studies allows to reconstruct the past of Prussians closer to its real historical projection, although there are still more questions than answers left.

Key words: Prussians, cemeteries, burial rites, Aschenplatz, ceramics